

Krzysztof Garbacz

Zabytkowe figury – przykłady małej architektury sakralnej z województwa lubuskiego

Lubuskie należy do tych województw, na terenie których zachowały się liczne materialne ślady wielowiekowego dziedzictwa, reprezentującego różne tradycje kulturowe i religijne. Są to m.in. zamki, pałace, zabudowania mieszkalne, gospodarcze i przemysłowe, a także miejsca kultu religijnego – murowane, drewniane i ryglowe kościoły oraz kaplice¹. Do grupy zabytków o charakterze sakralnym należą także obiekty reprezentujące różne formy małej architektury sakralnej². Autor niniejszego artykułu niejednokrotnie spotykał tego typu obiekty podczas wędrówek z aparatem fotograficznym, związanych z przygotowaniem przewodnika po zabytkach architektury. Plonem tych wędrówek są m.in. zdjęcia kapliczek i krzyży, a przede wszystkim wolno stojących kamiennych figur Chrystusa, Matki Boskiej i niektórych świętych, osadzonych w otwartej przestrzeni miejscowości lubuskich, głównie przy drogach, mostach, w otoczeniu kościołów i na cmentarzach. Oczywiście zaprezentowane w niniejszym artykule figury nie przedstawiają wszystkich tego typu obiektów zabytkowych, znajdujących się na obszarze województwa lubuskiego. Autor wyraża nadzieję, że publikacja w drugiej części artykułu katalogu figur zachęci innych autorów

¹ Zob. więcej na temat historii miejscowości oraz zabytków architektury zachowanych na obszarze województwa lubuskiego: np. K. Garbacz, *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. 1-3, Zielona Góra 2011-2013; S. Kowalski, *Miasta Środkowego Nadodrza dawniej. Historia zapisana w zabytkach*, Zielona Góra 1994; tenże, *Zabytki architektury województwa lubuskiego*, Zielona Góra 2010.

² Termin „małe formy architektury sakralnej” określa oprócz drewnianych oraz murowanych kapliczek i krzyży przydrożnych rzeźby świętych, krzyże pokutne, kaplice i kolumny maryjne. Zob: T. Łopatkiewicz, *Małe formy architektury sakralnej jako przedmiot zainteresowań poznawczych*, „Lud”, t. 67, 1963, s. 219-233; K. Pukowiec, S. Pytel, *Typologia i waloryzacja małych form architektury sakralnej w krajobrazie ziemi wodzisławskiej*, [w:] *Obiekty religijne w krajobrazie*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 21, Sosnowiec 2013, s. 103-113.

do jego uzupełnienia o wszystkie kategorie obiektów zaliczanych do małej architektury sakralnej.

I. Małe formy architektury sakralnej w pejzażu ziem polskich³

Na ziemiach polskich nieodłącznym elementem krajobrazu wiejskiego, obok budownictwa mieszkalnego, gospodarczego i przemysłowego, były obiekty małej architektury sakralnej: głównie kapliczki i krzyże przydrożne. Te świadectwa kultu religijnego, niegdyś wszechobecne w polskim pejzażu, z czasem zaczęły zanikać. „Skutkiem różnie układających się warunków historycznych występowanie kapliczek w terenie jest bardzo nierównomierne. W porównaniu z Polską środkową i południową, gdzie kapliczki do dnia dzisiejszego zachowały się w dużej stosunkowo ilości (Góraliszczyna, Krakowskie, Rzeszowskie, południowo-zachodnia Lubelszczyna), uderza ich rzadkość na wschodzie i północy Polski oraz na obszarze Ziemi Zachodnich z Wielkopolską łącznie”. Taki był pogląd sformułowany przed półwieczem przez Romana Reinfussa i Jana Świdierskiego. Wówczas przyczynę tej sytuacji autorzy ci upatrywali głównie w działaniach zaborczych władz carskich, utrudniających budowę kaplic i kościołów na terenach zamieszkałych przez unitów, a później okupantów hitlerowskich, którzy niszczyli kapliczki na zachodzie Polski⁴.

W tym miejscu warto dodać, że na stan zachowania starych obiektów sakralnych, które w znacznej części były drewniane, zwrócił uwagę już w 1902 r. Zygmunt Gloger: „Stare te zabytki wiejskiej sztuki i budownictwa giną z rokiem każdym i przyjdą czasy, w których z powodu samej starości znikną zupełnie. Dopóki więc istnieją tu i ówdzie, choć nie zawsze piękne lub ciekawe, ale zawsze dające obraz miejscowej kultury, powinny być ołówkiem lub fotografią odtworzone i zebrane z całego kraju”⁵.

³ Niniejsza część artykułu została przygotowana w oparciu o jeden z rozdziałów książki o zabytkowych kapliczkach i krzyżach przydrożnych, zachowanych w regionie biłgorajskim: K. Garbacz, *Na szlaku biłgorajskich kapliczek i krzyży przydrożnych*, Zielona Góra 2009, s. 273-281.

⁴ R. Reinfuss, J. Świdierski, *Sztuka ludowa w Polsce*, Kraków 1960, s. 20.

⁵ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1902, s. 3.

Dziś możemy dopisać jeszcze inne powody liczebnego zmniejszania się kapliczek, a także krzyży w okresie powojennym, a mianowicie brak możliwości remontowania starych i budowania nowych obiektów kultu religijnego w czasach stalinowskich. Ograniczenia w budowie utrzymywały się jeszcze przez wiele następnych lat. Nieremontowane stare kapliczki i krzyże ulegały coraz szybszej destrukcji. Wiele z tych obiektów zostało pozbawionych ich „mieszkańców” – świątków, które były wykradane przez tzw. przygodnych zbieraczy lub zabierane do muzeum. Zdarzało się, że rzeźby palono wraz z „figurą”, do której były wcześniej „przypisane”. Mimo tych dramatycznych okoliczności, część starych drewnianych kapliczek i krzyży przetrwała do naszych czasów, np. w regionie biłgorajskim, położonym w województwie lubelskim.

Problematyka kapliczek i krzyży przydrożnych: ich historia, okoliczności i przyczyny budowy, podziały typologiczne, zachowanie świątków, kultywowanie zwyczajów i obrzędów itp., od lat znajdowała się w sferze zainteresowań naukowych m.in. etnografów. Spróbujmy zatem przyjrzeć się tym zagadnieniom.

„Krzyż jest jednym z najstarszych symboli ludzkości, charakteryzuje go niezwykle bogactwo form i treści. Już w okresach prehistorycznym i wczesnych cywilizacji Bliskiego Wschodu, Ameryki i Azji odnajdujemy go pod różnymi postaciami jako symbol kulturowy i religijny. Wraz z nastaniem chrześcijaństwa krzyż staje się symbolem, którego historia w sposób najpełniejszy odzwierciedla jednocześnie dzieje cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Wprawdzie we wczesnej fazie chrześcijaństwa przeważają jeszcze inne symbole, np. ryba, a wśród niechrześcijańskich krytyków toczy się spór o «hańbę krzyża», jednakże w teologii i liturgii tego okresu krzyż odgrywa już znaczącą rolę. Począwszy zaś od czasów Konstantyna Wielkiego i nadania chrześcijaństwu rangi religii państwowej staje się on symbolem wiary chrześcijańskiej: znakiem misji w Europie północnej, symbolem władzy wschodniorzymskiego cesarza, w którym widziano zastępcę Chrystusa na ziemi, jak również źródłem głębokiej, teologicznej refleksji Ojców Kościoła i natchnienia duchowego mnichów, zakonnic oraz ludzi świeckich. Staje się też symbolem dążenia do władzy i panowania, zwłaszcza w okresie wypraw krzyżowych, podboju Nowego Świata aż po XIX-wieczny imperializm”⁶. Według legendy krzyż Męki

⁶ W. Ziehr, *Krzyż. Symbol i rzeczywistość*, Warszawa – Kraków 1998, s. II (obwoluta).

Pańskiej był wykonany z czterech gatunków drewna: cedrowego, cyprysowego, oliwkowego i palmowego, co miało być wyobrażeniem czterech części świata⁷.

Kapliczka przydrożna to nieduża budowla kultowa, zwykle w formie wolno stojącego domku drewnianego lub murowanego czy ozdobnej skrzyneczki zawieszanej na drzewie lub słupie krzyża. Najczęściej stoi przy drodze, na skrzyżowaniu dróg lub przy przeprawie przez rzekę, a wzniesiono ją w celu wotywnym, dziękczynnym, obrzędowym. Krzyż, w starożytności narzędzie kary, składające się z dwu skrzyżowanych belek, w świecie chrześcijańskim zarówno symbol wiary, jak i przedmiot kultu religijnego. Występuje w różnych odmianach, wśród których najpowszechniejszym w kręgach wiernych jest krzyż łaciński, często spotykany obok kapliczek przy drogach, na cmentarzach i leśnych mogiłach. Niejednokrotnie kapliczki i krzyże przydrożne są dziełem artystów ludowych, dla których obiekty te to po prostu „figury”. Z terminem tym spotkał się w połowie XIX w. Oskar Kolberg, a wyjaśnił go, publikując wyniki swoich badań etnograficznych prowadzonych na terenie Lubelszczyzny: „Figurą nazywają włościanie krzyż Pański, znak i przypomnienie męki Zbawiciela. Lecz nazywają także figurą kapliczki małe, np. św. Jana, Matki Boskiej Bolesnej i różnych Świętych, przy gościńcach albo przy drożynach w miejscach na to wybranych stawiane przez pobożnych fundatorów, którymi prawie zawsze są (dziś) włościanie. [...] Figury krzyżów nazywają także Bożą-męką, i nadają jej jeszcze przymiotniki pochodzące od materiałów z jakich są robione lub jakimi są ozdobione, np. murowana Boża-męka, blaszana Boża-męka, żelazna Boża-męka itd.”⁸. Do dziś na wsi, m.in. biłgorajskiej, można spotkać się z terminem „figura”, używanym w stosunku do krzyża przydrożnego. „Boża Męka, drewniany krzyż przydrożny z Ukrzyżowanym, stawiany jako wotum przez gminę lub jednostki za wybawienie od moru, na pamiątkę jubileuszu, w żalu za stratą bliskich, jako wyraz skruchy, na grobie samobójcy itp.; stawiały na pobojowiskach, nad mogiłami, aby przechodnie odmawiali pacierz za dusze poległych. [...] Pod krzyżami przy gościńcach siadywali żebracy, wypiewując swój repertuar”⁹.

⁷ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 175.

⁸ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 17, *Lubelskie*, cz. 2, Kraków 1962, s. 82.

⁹ A. Brückner (oprac.), *Trzaski, Everta i Michalskiego encyklopedia staropolska*, t. 1, Warszawa 1939, s. 105, 107.

Problem genezy kapliczek próbowali rozstrzygnąć różni badacze kultury ludowej, doszukując się jej nawet w dawnych czasach przedchrześcijańskich. Kazimierz Moszyński jako przykład zwyczajów pogańskich podawał wieszanie na drzewach obok domów figurek bóstw domowych, które były włożone do skrzynek lub zwojów kory. Zwyczaj ten stosowali w drugiej połowie XIX w. Ostiakowie mieszkający nad Wasjuganem i górną Obą¹⁰. Pojawienie się kapliczek i niektórych form krzyży kojarzyło się etnografom ze słupami kultowymi stawianymi przez ruskie plemiona, a wzmiankowanymi w XI w. przez Nestora. Na tych słupach Radymiczanie, Wiatyczanie, Siewierzanie i Kryniczanie stawiali naczynia ze spalonymi szczątkami ludzkimi. Słupy wieńczyły daszki, dzięki czemu popielnice były chronione przed deszczem i śniegiem¹¹. Na Litwie spotykamy typ kapliczek, który charakteryzuje się dwoma słupami nakrytymi daszkiem dwuspadowym. Mógł on być genetycznie związany z grobami palowymi, znanymi wśród ludów pozaeuropejskich. Do takiej konkluzji doszedł jeden z przedwojennych etnografów, Stanisław Poniatowski¹². Równie interesującą, jak poprzednie, interpretację pochodzenia kapliczek podaje Władysław Łuszczkiewicz, który genezę takich obiektów, stawianych na słupach i nakrywanych daszkiem wspieranym czterema kolumnkami, wywodzi ze średniowiecznych latarni umarłych. „Latarnie takie stawiano na cmentarzach lub drogach rozstajnych, a zatem w siedlisku demonów, czarownic i szatanów, aby światłem swym rozpraszały ciemności, a jednocześnie i złe duchy, które pod ich osłoną bytują w tych miejscach. Ponadto płomyk ognia tych latarni ogrzewa dusze dobre i już z daleka wskazuje im przystań wśród mroków”¹³.

Ten problem drążył również Wiktor Zin, podając, że latarnie zmarłych to „kamienne słupy z ażurową celą lub wysięgnikiem. Cella w tym przypadku przeznaczona była nie dla świątka, a na lampę rozświetlającą mrok nocy. Światło

¹⁰ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. 2, *Kultura duchowa*, cz. 2, s. 182.

¹¹ K. Moszyński, *Kultura ludowa...*, s. 182-183; T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 12-13; J. Petera, *Kapliczki drewniane na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień kultury ludowej*, Lublin 1981, s. 64.

¹² S. Poniatowski, *Etnografia Polski*, [w:] *Wiedza o Polsce*, t. 5/III, Warszawa 1932, s. 277; J. Petera, *Kapliczki drewniane...*, s. 64-65.

¹³ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże...*, s. 59; J. Petera, *Kapliczki drewniane...*, s. 65.

zawsze stanowiło symbol życia i zaprzeczenie śmierci. Latarnie zmarłych były jakby potwierdzeniem tych odwiecznych prawd. Pamiętajmy, że my, ludzie XX wieku, jesteśmy rozkapryszeni elektrycznością, neonami. Coraz więcej fizjologów twierdzi, że człowiekowi w jego normalnym życiu, poza muzyką i światłem, potrzebna jest odrobina ciszy i ciemności. W średniowieczu stosunek człowieka do dźwięku i światła był inny. Wtedy głos dzwonka za konających i migotliwy płomyk lampki oliwnej na latarni zmarłych nabierały znaczenia symbolu. W Krakowie zachowała się średniowieczna latarnia zmarłych, którą ustawiono po licznych peregrynacjach przy kościele św. Mikołaja. Godzi się jednak powiedzieć, co jest swego rodzaju odkryciem, że Polska stanowi przykład kraju, w którym jeszcze w XVIII wieku wznoszono na cmentarzach kamienne słupy, które były niegdyś latarniami zmarłych, a dopiero wtórnie stały się grobowcami. Ich istotną rolą było oświetlanie cmentarza nocą. W Woźuczynie (dawny powiat Tomaszów Lubelski) na miejscowym cmentarzu zachowała się latarnia zmarłych. Jeszcze w 1945 roku istniał na niej kuty wysięgnik z uchem, przez które grabarz wciągał na lince światło, by... «tym, co w grobach obwieścić, że żywi o nich pamiętają» [...]. Latarnie zmarłych były więc znakami świętymi, do istnienia których wprzęgnięto również światło¹⁴.

Janina Petera, powołując się na teorię niemieckiego badacza L. Arntza, podaje, że forma kapliczki mogła wywodzić się z drewnianych krzyży, które były powszechnie stawiane w krajach chrześcijańskich po odezwie, jaką wydał w 779 r. papież Leon III. W tej odezwie papież nawoływał wiernych do stawiania krzyży przydrożnych. „Uważa on, że krzyże, początkowo drewniane, zastępowano kamiennymi, następnie rozwój form szedł w kierunku kapliczki z niszą, zakończonej daszkiem, która przekształciła się w kapliczkę ozdobioną na szczycie krzyżykiem. Końcową formą rozwoju miał być słup z ustawioną na nim postacią świętego. Badania Arntza wykazały, że typ kapliczki, której elementami są słup i stojąca na nim postać świętego, rozwinął się na terenie Niemiec dopiero w wiekach XVII i XVIII¹⁵.

¹⁴ W. Zin, *Opowieści o polskich kapliczkach*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995, s. 38-39.

¹⁵ J. Petera, *Kapliczki drewniane...*, s. 65.

Na ziemiach polskich do najstarszych należą kamienne krzyże pokutne oraz wotywnie, występujące głównie na Śląsku. Najstarszy z krzyży jest datowany na XIII w. W średniowieczu stawiano również krzyże drewniane. Na miejsce ich lokalizacji wybierano drogi i pola. Wiek najstarszych kapliczek słupowych i szafkowych odnosi się do późnego średniowiecza. Figury świętych, które umieszczano na przydrożnych słupach, pojawiają się dopiero w XVII w. W następnym stuleciu zaczęto wznosić bardziej złożone obiekty o wielostopniowym cokole, z płaskorzeźbami lub wnękami na ścianach. We wnękach umieszczano rzeźby oraz obrazy. Cokół wieńczyła figura świętego. Z XVIII w. znamy też najstarsze kapliczki murowane i kamienne, do których wstawiano ołtarzyk lub rzeźbę świętego¹⁶.

Późnośredniowieczne kapliczki, dziś już należące do rzadkości, były ustawiane w różnych rejonach Śląska, a na dowody ich istnienia można natrafić w niektórych publikacjach. Na przykład Max Hellmich w opublikowanej w 1928 r. książce o kamiennych świadectwach średniowiecznego prawa na Śląsku, obok licznych krzyży pokutnych, zamieszcza ryciny kilkunastu kamiennych kapliczek w formie ustawionych na słupach szafek z wnęką¹⁷. Obecnie, spośród zachowanych około 60 obiektów, tylko niewielka część stoi na wolnym powietrzu. Większość przechowywana jest w muzeach. W województwie lubuskim zarejestrowano jedną taką kapliczkę, a znajduje się ona w Żarach na terenie jednej z posesji. Całkowita wysokość (ze słupem) wynosi 188 cm, szerokość 43 i głębokość 33 cm. Kapliczka szafkowa stanowi integralną część czworościennego słupa, ma wyciętą wnękę na krucyfiks lub świątko i uformowany dwuspadowo daszek¹⁸. Druga kapliczka (bez słupa) pochodzi z okolic Kożuchowa i obecnie przechowywana jest w kożuchowskiej izbie muzealnej. Na początku lat 90. XX w. znajdowała się na terenie jednej z posesji w Stypulowie, skąd została przewieziona do izby prowadzonej przez Zdzisława

¹⁶ J. Migdał, *Znaki wiary i pamięci. Kapliczki, krzyże i figury przydrożne* (katalog wystawy), Warszawa 2008, s. 6.

¹⁷ M. Hellmich, *Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien. Steinkreuze, Bildstöcke, Staupsäulen, Galgen, Gerichtstische*, Liegnitz 1928, tabl. 2-4, 6-7, 9-10, 12.

¹⁸ *Żary – kapliczka pojednania*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/27572,zary-kapliczka-pojednania.html> [dostęp: 19.02.2016].

Szukielowicza. Nieduży obiekt, z trójkątnym zwieńczeniem przypominającym daszek i z głęboką wnęką, ma 70 cm wysokości, 43 szerokości i 32 grubości¹⁹.

Kapliczki pojednania, podobnie jak kamienne krzyże, w średniowieczu stanowiły wypełnienie części umowy, jaką zawierał człowiek oskarżony o morderstwo. Na taki dokument przed laty natrafiono w księdze miejskiej Świdnicy. Jak pisze autorka artykułu *Pokutna kapliczka*, Dagmara Adamska, umowa (*compositio*) została zawarta 20 marca 1494 r. między mordercą a rodziną ofiary. Podpisanie i realizacja umowy przez oskarżonego gwarantowało mu wolność oraz odpuszczenie win. Morderca musiał m.in. w ciągu jednego roku odbyć pielgrzymkę do Akwizgranu i ufundować kamienną kapliczkę. Dla kapliczki wybrano miejsce („przed mostem z krzyżem”) przy drodze Śmiełowice – Pszenno, obok którego „codziennie chodzili mieszkańcy Pankowa. Krucyfiks w niszy, jako symbol pokuty za grzechy i oczyszczenia z win, miał prowokować przechodniów do modlitwy”. Kapliczka przetrwała do czasów współczesnych na terenie Pankowa, położonego 7 km na północ od Świdnicy²⁰. W przypadku żarskiej kapliczki nie zachowały się żadne wiadomości ani o ofierze, ani o sprawcy tragedii.

Z bardziej intensywnym stawianiem kapliczek i krzyży przydrożnych mamy do czynienia w okresie kontreformacji. Stanowiły one zewnętrzny znak wiary katolickiej, figurujący w określonej przestrzeni publicznej, w której żyli wyznawcy katolicyzmu. Zresztą stawianie tych świadków wiary, przede wszystkim z fundacji parafii, klasztorów czy szlachty, miało służyć pogłębianiu religijności wśród ludności wiejskiej. Przytoczmy za Jadwigą Migdał fragment uchwały synodu z 1621 r., który m.in. nakazywał: „proboszcze niechaj troszczyć się i pamiętać, by we wszystkich wioskach należących do ich parafii, na drogach publicznych, ustawiane były znaki krzyża świętego, po to, by pokazać, że pobożni katolicy nie mają z heretykami nic wspólnego”²¹.

¹⁹ S. Zobniów, *Kamienna kapliczka i krzyż w izbie regionalnej w Koźuchowie*, [w:] M. Wojecki, *Kamienne krzyże pokutne w województwie lubuskim*, Zielona Góra 2010, s. 111.

²⁰ D. Adamska, *Pokutna kapliczka*, „Spotkania z Zabytkami” r. 22, 1998, nr 9 (139), s. 29.

²¹ J. Migdał, *Znaki wiary i pamięci...*, s. 6-7.

Na terenach Lubelszczyzny i w regionach ościennych brak jest starszych kapliczek i krzyży przydrożnych sięgających czasów średniowiecznych. Jeżeli takie istniały, to budowano je z drewna, a więc nietrwałego materiału. W tej części Polski nie spotkamy średniowiecznych krzyży pokutnych ani kamiennych, ani tym bardziej drewnianych. Kamienne krzyże pokutne zachowały się głównie na Śląsku i Ziemi Lubuskiej. Zapewne część z nich nadal stoi na miejscu zabójstwa, pozostałe zostały przeniesione na cmentarze przykościelne bądź wmurowane w ogrodzenie lub ściany świątyni (np. Bytom Odrzański, Kotla, Stary Żagań).

Występowanie kamiennych krzyży, stawianych już od około połowy XIII w., stwierdzono w wielu krajach europejskich, zwłaszcza w Niemczech, Szwajcarii, Austrii, Włoszech, Francji oraz Anglii. Na Zachodzie najdalej położone tego typu obiekty zachowały się w północno-zachodniej Hiszpanii oraz na wyspie Man w Irlandii. Na Północy można je spotkać w Norwegii oraz Szwecji. W sumie w Europie istnieje jeszcze około 7000 krzyży kamiennych, w tym 700 w Polsce (razem z około 60 kapliczkami pokutnymi), przede wszystkim na Śląsku i w regionie lubuskim (w przybliżeniu 600 obiektów)²². Na terenie województwa lubuskiego zarejestrowano prawie 100 krzyży pokutnych, z których połowa została zidentyfikowana w terenie²³. Na wschodzie kraju obecność kamiennych krzyży pokutnych znajduje potwierdzenie w okolicach Białej Podlaskiej (np. Neple), gdzie tego typu obiekty ludność nazywa „babami”²⁴.

Jakimi motywami kierowano się przy stawianiu krzyży pokutnych? „Istniał na tym terenie dawniej taki zwyczaj, że wyrokiem sądu zobowiązywano

²² A. Kuczyński, *Krzyże pokutne jako pomniki średniowiecznego prawa*, „Ochrona Zabytków” r. 25, 1972, nr 4, s. 294-295; S. Bródka, K. Uryasz, *Krzyże kamienne w krajobrazie kulturowym Dolnego Śląska oraz ich znaczenie turystyczne (przykład powiatu świdnickiego)*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, nr 19, Sosnowiec 2013, s. 74-76.

²³ A. Scheer, *Krzyże pokutne okolic Gubina, Lubuska i Żar*, Świdnica 1991, s. 2-7; M. Wojecki, *Szlak kamiennych krzyży pokutnych jako nowy produkt turystyczny województwa lubuskiego*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 6, 2009, s. 188-198; tenże, *Kamienne krzyże pokutne w województwie lubuskim*, Zielona Góra 2010.

²⁴ J. Adamowski, *Motywacje stawiania krzyży i kapliczek przydrożnych*, [w:] J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, Lublin 2011, s. 34.

mordercę do pokrycia wydatków związanych z pogrzebem ofiary, dostarczenia kościołowi określonej ilości wosku, zamówienia nabożeństwa żałobnego, odbycia pielgrzymki do wskazanej przez kościół miejscowości, łóżenia na utrzymanie rodziny i wychowanie dzieci zamordowanego, poniesienia kosztów wypitego podczas przewodu sądowego piwa, a także wystawienia kamiennej kapliczki lub krzyża. Po zrealizowaniu wszystkich nakazanych przez sąd zaleceń zabójca nie był pociągany do odpowiedzialności, a jego zbrodnię puszczano w niepamięć. Rodzina ofiary wyrzekała się zemsty i przy kamiennym krzyżu zawierала ugodę z zabójcą.

Według źródeł historycznych zwyczaj ten obowiązywał na terenie Śląska od roku 1301 do ok. 1500, a w niektórych okolicach do roku 1615. Jednak sama tradycja wznoszenia krzyży pokutnych przetrwała dłużej i stawiano je jeszcze w XVIII w. Stawiała je rodzina ofiary dla uczczenia pamięci zamordowanego lub upamiętnienia tragedii²⁵. Z motywacjami ekspiacyjnymi w związku z pozbawieniem kogoś życia spotykamy się jeszcze później. Przykładem jest kapliczka stojąca na gościńcu o nazwie Budy, w parafii Krzeszów, a ufundowana w 1906 r. przez mężczyznę, który w tym miejscu podczas polowania śmiertelnie ranił swoją córkę²⁶.

Ze średniowiecza wywodzą się też kamienne słupy-laternie z emblematami religijnymi, które stawiano przy drogach, w osiedlach oraz na cmentarzach. Do najstarszych należy kapliczka słupowa z 1450 r., stojąca w Biskupicach Radłowskich – miejscowości położonej na lewym brzegu Dunajca, na terenie diecezji tarnowskiej. Kapliczkę tę wspomina Marian Kornecki: „Fundował ją – jak świadczy o tym herb – kardynał Zbigniew Oleśnicki, a wystawiono ją jako słup graniczny dóbr biskupstwa krakowskiego. Kapliczkę cechuje wysoka jakość wykonania, wskazująca na dzieło biegłego warsztatu kamieniarskiego, związanego zapewne z inicjatywami budowlanymi kardynała, lub współpracującego z nim kanonika krakowskiego Jana Długosza, organizatora i realizatora wielu przedsięwzięć fundacyjnych. Usytuowany na kamiennym kopcu wysoki, czworoboczny słup o ściętych narożach, wzniesiony z bloków kamiennych,

²⁵ A. Kuczyński, *Krzyże pokutne jako pomniki...*, s. 294-295.

²⁶ J. Adamowski, *Motywacje stawiania krzyży...*, s. 34-35.

wieńczy niewyodrębniona ślepa latarnia z płaskorzeźbą Ukrzyżowania, minuskulowymi inskrypcjami i tarczą herbową. Ta odosobniona w swej doskonałości kapliczka świadczy zarazem o kosztowności i ekskluzywności tej fundacji, co przesądzało, że jest to obiekt wyjątkowy”²⁷.

Na terenie diecezji tarnowskiej spotkać można jeszcze kilka kamiennych kapliczek słupowych, już z nie tak odległego czasu jak ta z Biskupic Radłowskich, ale z następnych stuleci, z XVI do XIX w., a także młodsze słupy-latarnie, wyciosane w drewnie. W XVI stuleciu kapliczki stawiało na terenie swoich dóbr rycerstwo, ewentualnie duchowieństwo. W XVII i XVIII w., a także na początku następnego stulecia przeważającą część kapliczek fundowali właściciele majątków. W ciągu XIX w. nastąpił liczebny wzrost fundacji wiejskich, najpierw zbiorowych i następnie indywidualnych. Zbiorowe inicjatywy fundacyjne podejmowano również w środowiskach małomiasteczkowych²⁸. Przykładem takiej inicjatywy może być kamienna figura Jana Nepomucena z 1821 r., stojąca do dziś przy ulicy Zamojskiej w Biłgoraju, w województwie lubelskim.

XIX-wieczni wiejscy stolarze, cieśle i świątkarze wykonali wiele dzieł – świadków wiary ludu polskiego, odznaczających się wysokim poziomem artystycznym. Jednak do dziś przetrwały tylko nieliczne. Zasadniczo czasy największego rozwoju fundacji wiejskich kapliczek, krzyży i figur przydrożnych przypadają na okres pomiędzy końcem XVIII a początkiem XX w. Wtedy to w wiosce można było spotkać kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt takich obiektów. Budowniczowie kapliczek i kaplic od dawna wzorowali się na kościołach i taka ludowa architektura „z natury rzeczy była miniaturą kościoła o zredukowanym programie funkcjonalnym najczęściej jednoprzestrzennego wnętrza. Odpowiadając w uproszczeniu obiegowym formom architektonicznym – jako budowla drewniana nawiązuje do wiejskich kościółków konstrukcją, fakturą i oszczędnym zdobnictwem, jako budowla murowana wykształciła niekiedy własne formy, które wielokrotnie powtarzane z czasem nabrały cech typowych, w dalekim refleksie odpowiadającym oficjalnym stylom architektury. I tak,

²⁷ M. Kornecki, [Wstęp], *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne na terenie diecezji tarnowskiej*, t. 2, *Ilustracje*, „Schematyzm Diecezji Tarnowskiej 1983”, s. VI.

²⁸ Tamże, s. VI-VII.

w centralnych kaplicach [...] odnajdujemy dalekie echa renesansowych kaplic kopułowych. «Barokowe» kapliczki ożywiają niekiedy podziały pilastrowe, szczyty ich fasad zdobią wymyślne faliste czy esownicowe wykroje, daszki, czasem łamane, wieńczą ozdobne wieżyczki o baniastych hełmach [...]. Klasyccyzm dodał niekiedy portyki kolumnowe [...]; uproszczone formuły tego stylu stały się jakby szczególnie dostosowane do potrzeb i możliwości wiejskich murarzy, doprowadzając do wytworzenia się niemal ponadczasowej formy typowej dla naszych ziem: kapliczki kamiennej lub ceglanej, bielonej, zamkniętej przeważnie półkolistą absydą, z frontonem trójkątnym i dwuspadowym lub półstożkowatym daszkiem. Prostota i logika tej formy, faktura bielonych ścian i gontowych daszków, usytuowanie na otwartej przestrzeni pośród zieleni – to wysokie walory krajobrazowe tych architektonicznych miniatur, tak właściwych pejzażowi polskiemu”²⁹.

Kapliczki i krzyże przydrożne stawiano w miejscach uznanych przez lud za bardzo ważne, co wiązało się ze szczególnymi wydarzeniami lokalnymi lub z przekonaniem o działaniu istot nadprzyrodzonych. Stoją one na rozstajnych drogach, w obrębie wsi, na placach i pośród zabudowań, a także tuż za wsią, nad wodą, na polach, a nawet w środku lasu. Czasami wiszą na przydrożnych drzewach. „Bardzo często kapliczki spotyka się w miejscach samobójstw, mordów, znalezienia niechrzczonego dziecka lub czaszki ludzkiej, na miejscach cudownych objawień, na mogiłach ludzi pochowanych w lesie oraz w innych szczególnych miejscach [...]. Miały one stanowić obronę przed pomorem czy innymi klęskami, zaporę broniącą złym siłom wejścia na teren wsi”³⁰. Kapliczki i krzyże pojawiały się w miejscach, gdzie „straszyło”, a więc m.in. na odludziu, skrzyżowaniu dróg, w ruinach czy zaroślach. Na Krzyżowej Górze w Barczewie wzniesiono krzyż, „aby z dala trzymać duchy piekielne”. Jak donosił etnograf Adam Chętnik, przed II wojną światową opisujący kurpiowskie „figury”, w tamtejszych kapliczkach mieszkwały duchy zwane latawcami, w nocy wylatujące z kryjówek, a następnie zaglądające na cmentarz, do wsi, a nawet czasami do chałup. Były to dusze dzieci niechrzczonych, które pochowano pod kapliczką.

²⁹ Tamże, s. VII-VIII.

³⁰ J. Petera, *Kapliczki drewniane...*, s. 66-67.

Natomiast pod przydrożnymi krzyżami kobiety miały kiedyś chować poronione płody. Tego typu zwyczaję znalazły potwierdzenie na Pomorzu Nadwiślańskim w 1780 r. w czasie wizytacji biskupa oraz w liście władz pruskich do dziekana mirachowskiego z 7 lipca 1826 r.³¹. Przed laty problematyka ta wzbudziła zainteresowanie również Tadeusza Seweryna: „Na mogiłkach polnych, przy niektórych krzyżach polnych i kapliczkach przydrożnych tułają się nocą dusze dzieci zamordowanych przez wyrodne matki i pochowanych potajemnie pod figurą. Snują się one bezradne i nieszczęśliwe koło cmentarzy i rozdroży, a jeśli w ciągu siedmiu lat nie zostaną ochrzczone przez przechodnia, zamieniają się w latawca, to jest czarnego ptaszka, który znienacka przyfruwa na krzew koło mogiłki, zapiszczy: chrztu! chrztu! chrztu! – i odlatuje. Jeśli pogoda, to jeszcze, jeszcze ma jakieś wytchnienie, ale podczas burzy w tę właśnie małą ptaszynek biją pioruny, rąbiące samotne drzewa w polu i zapadające między krzyże na wzgórzu cmentarnym. A ten piorun to jest chłop olbrzymiego wzrostu, strzelec, który nieustannie poluje na tego ptaszka. Ucieka i piszczy to biedactwo strwożone i chroni się, gdzie może – pod krzewy, w przykopy, rowy, a nawet pod chłopskie strzechy. Ale i stąd ludzie Nielitościwi odganiają prześladowaną duszyczkę, obawiając się, by ścigające ją pioruny nie zapaliły domu. Co siedem lat pojawia się latawiec pod tą figurą, gdzie go matka pochowała i głosem piskliwym woła trzy razy chrztu. Odważny przechodzień powinien pokropić go wodą, mówiąc:

«Jeśliś pan, niech ci będzie Jan» albo:

«Jeśliś panna, niech ci będzie Anna».

Wtedy dusza dziecka ulatuje w postaci gołębia do nieba, a człowiek, który ją uszczęśliwił, też staje się szczęśliwy”³². Wierzano, że demony pojawiają się w pobliżu kapliczek i krzyży. Aby obronić się przed złymi duchami, oprócz fundacji „figur”, co roku praktykowano zabiegi, polegające na zakopywaniu z czterech stron świata wyjątków z Biblii albo na rozpalaniu na rozdrożach stosów chrustu, m.in. w Wielki Czwartek, aby ogrzać dusze zmarłych. Takie

³¹ J. Hochleitner, *Kapliczki Warmii południowej. Przydrożne obiekty kultu jako element ludowego systemu komunikacji*, Olsztyn 2004, s. 42-43.

³² T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże...*, s. 58.

zabiegi na ziemiach polskich były czynione do XV stulecia. Sądzone, że poprzez wystawienie chrześcijańskiego symbolu następuje sakralizacja przestrzeni w okolicy kapliczek i krzyży, a tym samym neutralizuje się aktywność demonów. Funkcję znaków granicznych oddzielających własny obszar od obcego pełniły kapliczki i krzyże, ustawiane na granicach wsi. „Własny oznaczał obszar poznany, wolny od niebezpieczeństw, złych mocy. Świat obcy, poza granicą, był zaś niepokojący, groźny, przerażający”³³. Tadeusz Seweryn pisał: „Dla ludzi wierzących w strachy nigdy nie było dosyć środków zabezpieczających przed nimi. Wierzono, że miejsce po zburzonej kapliczce nie powinno pozostawać nie zabudowane lub w ogóle puste, bo straszyć tam będą duchy i dotąd ludzi niepokoić, póki nowej nie postawią. Wiara ta pozostaje w niewątpliwym związku z celem i funkcją niektórych krzyżów lub kapliczek, a szczególnie postawionych na rozstajach. One bowiem, jak wiemy, stanęły w siedlisku złych duchów i samym swoim istnieniem rozpędzały je na wsze strony. Rzecz naturalna, że po zburzeniu kaplicy duchy z powrotem ścigały do swej siedziby”³⁴.

Ważnym powodem stawiania kapliczek, krzyży i figur przydrożnych były tragiczne skutki „morowego powietrza”, czyli zarazy, która dziesiątkowała mieszkańców wsi. Wznoszono je w miejscu pochówku osób, które zmarły na zarazę, albo z intencją oddalenia choroby. Temu celowi służyły krzyże z dwoma lub trzema ramionami, a nazywano je krzyżami św. Zachariasza lub karawaką³⁵. Nazwa krzyża o dwu poprzecznych belkach (górnej krótszej), karawaka, pochodzi od hiszpańskiej miejscowości Caravaca, w prowincji Murcia. Przechowywano tam cudowny krzyż, datowany na XIII w., który miał być „wykonany, jak sądzono, z drzewa krzyża znalezionej przez cesarzową Helenę. Jego ramiona miały zakończenia w kształcie kwiatu kąkolu. Stosowany był w procesjach przeciwko zarazie i klęskom żywiołowym i szeroko rozpowszechnił się w Europie, zwłaszcza w okresie baroku”³⁶. Kapliczki i krzyże stawiano też w miejscach walk oraz na grobach powstańców, łącząc tradycję

³³ J. Hochleitner, *Kapliczki Warmii południowej...*, s. 43.

³⁴ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże...*, s. 60.

³⁵ J. Migdał, *Znaki wiary i pamięci...*, s. 8.

³⁶ S. Kobielski, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Warszawa 2000, s. 227.

patriotyczną z religijną, tak zaciekle niszczoną przez zaborców. „Można na te krzyże i kapliczki patrzeć jak na znaki pamięci, niepiisaną kronikę lokalnej społeczności, jak na ślady «historii» widzianej z perspektywy wioski. Wznoszono je bowiem tam, gdzie krew zrosiła ziemię, np. w dniach wrześniowych walk 1939 r., ale też i tam, gdzie zginął ktoś śmiercią nienaturalną”³⁷.

Na pewno dla wielu ludzi trwanie kapliczki i krzyża w danym miejscu i przestrzeni sakralnej miało wymiar oczywisty i ponadludzki, dlatego nie musieli dociekać przyczyn ich stawiania. Odwołam się tutaj do ciekawej refleksji, wyrażonej przez jednego z mieszkańców wsi Zabieźki, a zacytowanej w artykule etnografa Wojciecha Krasuskiego: „Krzyże i kapliczki stawia się w takich miejscach jakie wybrane są, a nie tak byle gdzie. Przez ludzi to chyba te miejsca nie są wybrane, bo ja nie pamiętam, żeby ktoś tak powiedział – «proszę mi tu krzyż postawić» albo «proszę mi tu kapliczkę postawić» – tego nie pamiętam. A pierwsi, nasi dawni, starzy ludzie – ojcowie, praojcowie, pradziadowie – no to ja nie wiem na jaką część te krzyże stawiali, ale to co ja pamiętam to wszędzie już były krzyże i kapliczki i tylko ze starego drzewa przenieśli na nowe, albo stary krzyż się zepsuł to zrobili nowy”³⁸.

Współczesny polski pejzaż przydrożny dopełniają coraz liczniejsze krzyże, stawiane w miejscach tragicznych wypadków drogowych. Otoczone zniczami i kwiatami, krzyże te upamiętniają gwałtownie zmarłe osoby i jednocześnie stanowią przestrogę dla kierowców, często nieodpowiedzialnych i szalonych uczestników ruchu drogowego.

Mimo diametralnie zmieniającego się krajobrazu polskiej wsi, trudno jest sobie wyobrazić go bez kapliczek i krzyży przydrożnych. W pełni identyfikuję się z przemyśleniami Aleksandra Jackowskiego, na jakie natrafiłem w jednej z jego publikacji: „Dziś widzimy je jako akcenty ludowej pobożności, podobnie jak wieże kościółków, wznoszące się ku niebu. Ale dawniej mieszkańcom wiosek «mówiły» więcej, przypominając dzieje własne, a także kraju. Niestety, pamięć

³⁷ A. Jackowski, *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2002, s. 30. O powodach wznoszenia kapliczek i krzyży pisał też niedawno Jan Adamowski: zob. J. Adamowski, *Motywacje stawiania krzyży...*, s. 17-41.

³⁸ W. Krasuski, *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki podziału przestrzeni*, „Polska Sztuka Ludowa” r. 40, 1986, nr 3-4, s. 226-227.

ta zastraszająco szybko ginie. Znaki, właśnie tego rodzaju, jak krzyż i kapliczka, stanowiły niegdyś punkt oparcia dla pamięci. Pomagały w przekazie pokoleniowym historii widzianej w lokalnej perspektywie. Ale przekaz z pokolenia na pokolenie załamał się wraz z powszechnym nauczaniem i odchodzeniem ludzi starych, depozytariuszy zbiorowej pamięci wioskowej. Nieutrwalona w piśmie, niezapisana przez ludzi na taśmie magnetofonowej pamięć wydarzeń niknie, pozostawiając po sobie ślady w legendach, bajdach, opowieściach przekazywanym dzieciom. Ale i te ustępują miejsca filmom telewizyjnym, a później i horrorom, którymi syci się masowa wyobraźnia. Dlatego my, ludzie «z zewnątrz», widzimy w krzyżach i kapliczkach przede wszystkim wartości duchowe, estetyczne, a nie nasycone treścią przekazy historii. Ale i ta lekcja nie jest bez znaczenia. W świecie coraz bardziej zanieczyszczonym, brzydkim, dalekim od natury, krajobraz wiejski jest orzeźwiający, po prostu ludzki, na miarę człowieka. Przecież w mieście nie patrzy się na niebo, jest go niewiele ponad domami, do tego brudne, w nocy przesłonięte poblaskiem światła. Niebo bez gwiazd, bez ciszy, bez wszelkiej metafizyki. Dlatego doświadczenie pejzażu jest dla nas tak ważne, pejzażu, w którym i krzyż, i kapliczka wzbogacają go swą urodą, tworząc kulminacje przestrzenne, tak kierując nasze oko, by dojrzało w tym ujęciu najcenniejszą wartość³⁹.

II. Katalog figur zarejestrowanych na terenie województwa lubuskiego

Obecność kapliczek i krzyży przydrożnych w polskim krajobrazie wiąże się głównie z trwale tu obecną od wielu stuleci religią katolicką. W regionach, w których dominował od XVI w. protestantyzm, obiekty małej architektury sakralnej należą do rzadkości. W religii protestanckiej, w związku z tym, że nie uznaje się kultu maryjnego i świętych, nie praktykowało się wznoszenia tego typu obiektów. Ewangelicy odrzucają te elementy wiary, które w ich przekonaniu nie mają uzasadnienia w Piśmie Świętym. Stąd na terenach, na których od stuleci obok katolików mieszkali protestanci, znajduje się niewiele kapliczek i krzyży przydrożnych⁴⁰.

³⁹ A. Jackowski, *Polska sztuka...*, s. 30, 32.

⁴⁰ M. Michalska, *Religijny krajobraz kulturowy obszarów zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie*, [w:] J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, Lublin 2011, s. 71.

Do takich regionów w dużej części należy obszar, który obecnie zamyka się w granicach województwa lubuskiego. Jednak religia katolicka nie została całkowicie stąd wyparta i po jej wyznawcach tu i ówdzie pozostały wolno stojące figury świętych, kapliczki i krzyże przydrożne. Odnosi się to do południowej części województwa (północna część Dolnego Śląska), a zwłaszcza północnej, gdzie lokalny Kościół katolicki oddziaływał z Wielkopolski na wiernych okolic Międzyrzecza czy Babimostu. Jego wpływ był widoczny nawet pod zaborami, a więc w czasie, kiedy władze pruskie próbowały germanizować miejscową ludność. Z niektórych miejscowości tego regionu pochodzą kapliczki i krzyże, które datuje się na XIX i początki XX w. Starsze obiekty należą do wyjątków (np. kapliczka pod Rokitnem (**il. 1**), wzniesiona w 1758 r. na miejscu drewnianej z 1671 r., postawionej w celu umieszczenia w niej cudownego obrazu Matki Boskiej⁴¹). Ciekawą formę kapliczki z płytkami, płaskorzeźbionymi wnękami reprezentują obiekty z drugiej połowy XVII w., stojące między Mirocinem a Kożuchowem. W jednej z płytzin zachowała się scena przedstawiająca św. Jerzego walczącego ze smokiem (**il. 2-3**). XIX- i XX-wieczne kapliczki to zwykle murowane obiekty w formie słupa nakrytego daszkiem i z wnęką na świątka lub krucyfiks. Można je spotkać zarówno w okolicach Babimostu (pod miastem, przy drodze – **il. 4**), Międzyrzecza (np. Kalsko, Osiecko, Wyszano-wo – przy drodze, Osiecko, Popowo, Sokola Dąbrowa – na cmentarzu, Święty Wojciech – przy kościele: **il. 5-10**), Nowej Soli (Ługi – przy drodze: **il. 11**), Wschowy (Konradowo – na terenie jednej z posesji⁴², Zamysłów – przy drodze: **il. 12**), jak i Zielonej Góry (Łaz, Zawada – przy drodze: **il. 13-14**). O tego typu obiektach jedynie wspomina się w niniejszym artykule, bowiem jego zasadniczym tematem są wolno stojące figury i krzyże poświęcone Chrystusowi, Matce Boskiej i kilku postaciom świętych, z których najpopularniejszą był

⁴¹ K. Garbacz, *Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego*, t. 3, *Powiaty: gorzowski – słubicki – sulęciński – międzyrzecki – strzelecko-drezdenecki*, Zielona Góra 2013, s. 244.

⁴² Karta zabytku w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków (dalej WUOZ), sp. K. Waclawska, 1988 r. Z kart przechowywanych w WUOZ w Zielonej Górze autor artykułu korzystał dzięki uprzejmej pomocy p. Kamili Domagalskiej.

Jan Nepomucen. Pozostałe obiekty reprezentujące małą architekturę sakralną wymagają skatalogowania i oddzielnego opracowania⁴³.

Przedmiotem niniejszej publikacji są zabytkowe figury przydrożne i przykościelne, głównie kamienne (wykonane z piaskowca), a zachowane w różnych miejscowościach na terenie województwa lubuskiego. Figura przydrożna to drewniana, kamienna lub metalowa rzeźba o charakterze ludowym, przedstawiająca Chrystusa, Matkę Boską lub jednego ze świętych, „ustawiona na cokole, kolumnie lub słupie; w szerszym znaczeniu kolumna lub słup, a nawet krzyż przydrożny, zwłaszcza kam[ienny]. F[igury] p[rzydrożne] stawiano przy drogach, na rozdrożach, przy kościołach, na cmentarzach, wznoszono je najczęściej na pamiątkę ocalenia od plag i klęsk. Termin ten rozszerza niekiedy na kapliczki przydrożne”⁴⁴.

Pomniki sakralne pochodzące z okresu od końca XVII do początków XX w., a zarejestrowane na terenie województwa lubuskiego przez autora artykułu i uzupełnione kilkoma obiektami opublikowanymi w formie notatek i fotografii na stronach internetowych, w zasadzie zostały uporządkowane według scen ukazujących Jezusa Chrystusa i Matkę Boską, a następnie świętych Kościoła katolickiego w układzie alfabetycznym. Z tego układu wyłączono tylko grupę świętych (Jadwigę Śląską, Augustyna, Floriana i Rocha), których wizerunki stanowią integralną część żagańskiego pomnika, z centralnym punktem – rzeźbą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Katalog, zawierający krótkie opisy obiektów, wraz z przytoczeniem treści większości inskrypcji oraz uzupełniony

⁴³ W internecie można natrafić na pojedyncze przykłady zabytkowych i współczesnych kapliczek i krzyży przydrożnych, znajdujących się na terenie województwa lubuskiego. Podejmowane są też próby ich przedstawienia w kontekście regionalnym: M. Pecuch, M. Wilk, *Krzyże i kapliczki przydrożne w okolicach Gorzowa Wlkp.*, [w:] *Siedlisko. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość społeczności Ziemi Zachodnich i Północnych*, nr 1, Poznań 2006, s. 12-16; M. Szubert, *Przydrożne kapliczki w Pszczewskim Parku Krajobrazowym*; też, *Przydrożne kapliczki w pszczewskim krajobrazie*; R. Rektor, *Pszczewskie kapliczki*; tenże, *Kapliczki z figurami Marii Boskiej*, tenże, *O kapliczkach i historii – wieś Silna*; tenże, *W drodze ze Stołunia do Szarcza* – wszystkie artykuły M. Szubert i R. Rektora opublikowane na stronie Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Lubuskiego: <http://www.zpkwl.gorzow.pl/index.php/artykuly/wiesci-gminne>.

⁴⁴ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 2, Warszawa 1997, s. 112.

o fotografii, został poszerzony o informacje odnoszące się do historii wizerunków i ich obecności w sztuce oraz żywotów tych świętych, których kult na „ziemi lubuskiej” uwieczniono, wznosząc ich rzeźbione posągi.

1. Ukrzyżowanie

Zabytkowe pomniki sakralne przedstawiające Chrystusa wiszącego na krzyżu, które można spotkać na terenie województwa lubuskiego, należą do nielicznych obiektów. Poniżej prezentowane są dwa tego typu obiekty, stojące w Łagowcu i Niegosławicach.

Ukrzyżowanie – to w sztuce chrześcijańskiej najczęściej przedstawiany temat, którego popularność znacznie wzrosła w średniowieczu. Najstarsza rozbudowana scena Ukrzyżowania pochodzi z VI w. W scenie tej żywy Chrystus wisi na podwyższonym krzyżu. Postać z długimi włosami ma otwarte oczy, bok przebity włócznią. W VIII-IX w. Chrystus w kręgu bizantyńskim jest ukazywany jako martwa postać z zamkniętymi oczyma i z krwią, która płynie z boku.

Od XII w. w sztuce przeważa typ martwego Chrystusa, który odziany jest w *perizonium*. Od około 1230-1250 r. przedstawia się nogi przybite jednym gwoździem zamiast ich wcześniejszego ułożenia obok siebie z wbitymi dwoma gwoździami. Nad głową pojawiła się tabliczka z literami: I.N.R.I. Od około połowy XIV w. Marię, znajdującą się w grupie pasyjnej, przedstawiano jako postać podtrzymywaną przez św. Jana, trzy niewiasty, jak również z mieczem, który przebija jej serce. Pojawia się też klęcząca lub stojąca postać Marii Magdaleny, ponadto w XIV i XV stuleciu zróżnicowane wizerunki Tatarów: dobrego i złego. W XV i XVI w., głównie w niderlandzkim i niemieckim malarstwie, scena Ukrzyżowania jest przedstawiana na tle pejzażu lub neutralnym. W czasach renesansu następuje zmniejszenie liczby postaci, a Chrystus jest pozbawiony śladów męki, natomiast w sztuce okresu kontreformacji i baroku podkreślano patetyczny i dramatyczny charakter tej sceny. Później Ukrzyżowanie zaczęto zastępować krucyfiksem⁴⁵.

Krucyfiks, czyli krzyż z przedstawieniem Chrystusa, malowany lub rzeźbiony, prawdopodobnie pojawił się w kręgu syryjsko-palestyńskim. Początkowo

⁴⁵ B. Dąb-Kalinowska, *Ukrzyżowanie*, [w:] *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 2, Warszawa 1997 (wyd. 2), s. 425-426.

Chrystus – żywy niecierpiący młodzieniec, ukazywany był w długiej tunice bez rękawów (*colobium*), przymocowany do krzyża czterema gwoździami. W IX w. szatę zastępuje *perizonium* na biodrach. Od początku gotyku przedstawiana jest postać Chrystusa w koronie cierniowej, z bolesnym wyrazem twarzy. W tym czasie pojawiło się kilka odmian krucyfiksu, w tym o szczególnej ekspresji – mistyczny. W czasach renesansu artyści przedstawiali Chrystusa jako pięknie modelowaną postać, zwracając przy tym uwagę na uwypuklenie cech anatomicznych. Barokowe wyobrażenia Chrystusa na krzyżu nawiązują do dawnych przedstawień ekspresyjnych. Krucyfiks, obok Chrystusa Frasobliwego, w XIX w. stał się bardzo popularnym motywem w sztuce ludowej⁴⁶.

Łagowiec, gm. Trzciel, pow. międzyrzecki (il. 15-16)

Kamienna figura z XVIII w., przedstawiająca Ukrzyżowanego, ustawiona obok drogi na cmentarzu przy kościele filialnym pw. św. Jana Chrzciciela. Na czworościennym postumencie krzyż z Chrystusem w postaci pełnoplastycznej rzeźby, przedstawiającej Jezusa od połowy goleni. Nad głową tabliczka z inskrypcją: „INRI”. Krępe ciało, z dłońmi przybitymi do krzyża gwoździami, osłonięte *perizonium*. Na głowie przechylonej w prawą stronę korona cierniowa. Krzyż i ciało Chrystusa współcześnie pomalowane białą farbą, *perizonium* niebieską, ślady krwi na dłoniach i boku czerwoną, zaś gwoździe i korona cierniowa brązową.

Z tyłu belki poprzecznej łacińska inskrypcja:

„IECJ

MORS TUA VITA MEA”.

Z figurą z Łagowca, której głównym motywem jest moment Ukrzyżowania Jezusa, bezpośrednio wiąże się wizerunek **Matki Boskiej Bolesnej**, umieszczony na frontowej ścianie postumentu. Płaskorzeźbiona postać Maryi ukazana w pozycji klęczącej, z lewą ręką uniesioną do góry, a prawą spoczywającą na biodrze. Długi sztylet wbity w piersi. Matka Boska przedstawiona w długiej sukni i płaszczu narzuconym na ramiona. Suknia i płaszcz obecnie pokryte niebieską farbą, rękojeść miecza brązową.

⁴⁶ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 2, Warszawa 1997, s. 214.

Nad głową zachowany fragment inskrypcji w języku łacińskim:

„MARIA VIRGO SIM DEFENSUS

NI(?) [IN] DIE JUDICIJ”.

Z tyłu, oparty o postument, kamienny herb rodziny Szczanieckich⁴⁷.

Najstarsze ślady nabożeństwa poświęconego boleściom doznawanym przez Matkę Boską pod krzyżem odnajduje się wśród chrześcijan w starożytności, ale do jego rozpowszechnienia doszło w średniowieczu za sprawą św. Bernarda i cystersów, a później i serwitów. W XV w. ustanowiono święto, które obchodzono w piątek po pierwszej niedzieli Męki Pańskiej. W XVI w. upowszechniło się ono na Zachodzie. Od 1814 r. święto Matki Boskiej Bolesnej jest obchodzone przez cały Kościół, co ustanowił papież Pius VII. Pius X nakazał jego obchodzenie w dniu 15 września⁴⁸.

Niegosławice, gm. loco, pow. żagański (il. 17)

Pełnoplastyczna kamienna rzeźba Chrystusa ukrzyżowanego z XIX w.⁴⁹, ustawiona na terenie wsi na wysokim, czworościennym postumencie, zwieńczonym szerokim gzymsem. Chrystus z dłońmi i stopami przybitymi gwoździami do krzyża przysłonięty szerokim, pofałdowanym *perizonium*. Głowa z koroną cierniową przechylona w prawo. Figura Jezusa w kolorze ugier jasny, *perizonium* w odcieniu złamanej bieli, krzyż w brązowo-śliwkowym.

Nad głową tabliczka z inskrypcją:

„INRI”.

Na ścianach postumentu tablice z inskrypcją w języku niemieckim. W dolnej partii jego ściany frontowej napis zamalowany białą farbą, informujący o renowacji przeprowadzonej w 1885 r.

⁴⁷ Zob. też: K. Sanocka, *Dwie XVIII-wieczne figury przydrożne w Łagowcu*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 3, 2005-2006, s. 145-149.

⁴⁸ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 4, Kraków 2000, s. 131.

⁴⁹ Karta zabytku, przechowywana w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, zawiera informację, że Ukrzyżowanemu towarzyszyły dwie figury, które zostały skradzione. Podane zostały dwie daty powstania rzeźby o cechach baroku – *Pasji przydrożnej*: 1833 i 1855 r. Rzeźbę ustawiono przy drodze, na terenie ogrodu przy plebanii kościoła parafialnego pw. św. Anny.

2. Pieta

Rzeźba przedstawiająca Matkę Boską ze zmarłym Jezusem, umieszczona na kolumnie we wsi Jabłonów, należy do najstarszych wolno stojących sakralnych pomników przydrożnych i przykościelnych, jakie jeszcze dziś można spotkać na obszarze województwa lubuskiego.

Pieta (wł. *pietà* – miłosierdzie, litość) – przedstawienie Matki Bożej z ciałem Chrystusa, trzymanym na kolanach po zdjęciu z krzyża. Przedstawienie to o charakterze historycznym i dogmatycznym wyraża współudział Marii w dziele Zbawienia. W sztuce chrześcijańskiej Pieta pojawia się w pierwszej połowie XIV w. na terenie Niemiec i w ciągu późnego średniowiecza to przedstawienie rozpowszechniło się na obszarze całej Europy, najpierw w Europie Środkowej, pod koniec XIV stulecia we Francji, od XV w. na Północy i Południu.

Najpierw wykonywane były pełnoplastyczne rzeźby, później również obrazy i dzieła w innych technikach. Powstanie Piety można łączyć z dwoma motywami: siedzącej Marii i umęczonego Chrystusa. Biorąc pod uwagę sposób przedstawienia ułożenia ciała Jezusa, wydzieliła się kilka wariantów Piety: między innymi *corpusculum*, z Chrystusem jako dziecko, i Pieta anielska – w towarzystwie aniołów.

Piety w większości podkreślały ból Matki Bożej (Pieta bolesna). Ale już w XIV w. powstawały też Piety radosne, a około 1400 r., pod wpływem rozwijającego się tzw. stylu pięknego, Piety piękne. W połowie XIV w. w przedstawieniach Marii z ciałem Chrystusa, głównie w pracach malarskich, pojawiają się elementy epickie: osadzenie Marii, zamiast na tronie, na wzgórzu pod krzyżem lub na sarkofagu z Golgotą w tle⁵⁰.

Jabłonów, gm. Brzeźnica, pow. żagański (il. 18-19)

Barokowa kamienna rzeźba z 1694 r., umieszczona na wysokiej kolumnie przy drodze prowadzącej do Kożuchowa, w pobliżu poaugustiańskiego dworu, zbudowanego prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII w. Podstawę kolumny stanowi czworościenny postument, a zwieńczenie głowica zdobiona motywem

⁵⁰ G. Jurkowlaniec, *Pieta*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 539; *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 1997, s. 313.

roślinnym – liściem akantu oraz ślimacznicami. Matka Boska, umieszczona na głowicy w pozycji siedzącej, trzymająca na kolanach ciało Chrystusa leżącego na plecach (wokół bioder *perizonium*), z prawą ręką bezwładnie opadającą na dół. Nad głową Maryi promienista aureola.

Na frontowej ścianie postumentu częściowo nieczytelna inskrypcja:

„SPONSA SANCVINUM
JESU CHRISTO
gbr Se mei ipsum eximinnat
Phil. V.7.
et VIRGINI MARIAE
MATRI DoLORES
Cuius animam DoLoris gladius
Peitransiuit L....35 (?)
D D
AAAS 1694”.

Kolumna jest ogrodzona współczesnym metalowym płotkiem.

W źródłach brak jest informacji o fundatorze i wykonawcy tej, wysokiej na 5 m, kolumny maryjnej. Biorąc pod uwagę obecność w sąsiedztwie własności augustianów (dworu), można przyjąć, że fundatorem Piety był zakon⁵¹.

3. Figury poświęcone kultowi Najświętszego Serca Pana Jezusa

Z kultem Najświętszego Serca Jezusowego wiążą się figury stojące w Nowym Kramsku i Rokicie.

Uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa, przypadająca w piątek po oktawie Bożego Ciała, oraz odprawiane codziennie nabożeństwo czerwcowe to jedno z przejawów czci oddawanej Chrystusowi w Kościele katolickim. Istnieją też zakony męskie i żeńskie, których powstanie inspirowane było kultem Serca Jezusa, a sam kult narodził się w średniowieczu, w czasie, kiedy zaczęto odprawiać nabożeństwo do Serca Jezusowego. W XVII w. objął już cały Kościół, a stało się to za sprawą św. Małgorzaty Marii Alacoque (1647-1690) i jej spowiednika św. Jana Eudes, który w 1670 r. zainicjował święto

⁵¹ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. K. Kielczewska, 2006 r.

Serca Pana Jezusa. O rozpowszechnienie kultu starała się sama M. Alacoque, doznająca wielokrotnych objawień, jednak do zatwierdzenia doszło za pontyfikatu papieża Klemensa XIII w 1765 r., po dokładnych badaniach przeprowadzonych przez Stolicę Apostolską. Rozszerzenie na cały Kościół nastąpiło w 1856 r.⁵².

Nowe Kramsko, gm. Babimost, pow. zielonogórski (il. 20-21)

Kamienna figura Chrystusa z połowy XIX w.⁵³, stojąca na terenie wsi i wieńcząca wysoką kolumnę, wzniesioną na czworościennym postumencie z trzystopniową podstawą. Chrystus ubrany w długie szaty, lewą ręką odsłaniający otwarte serce, prawą rękę unoszący lekko do góry. Pomnik współcześnie pomalowany farbą olejną: szaty na biały i czerwony kolor, postument i kolumna na kremowy, uzupełniony brązowym i białym, serce zaakcentowane czerwonym.

Z frontu postumentu inskrypcja:

„Najśłodsze
Serce Jezusa
zmiłuj się
nad nami”.

Pomnik ogrodzony ozdobnym płotkiem żelaznym z bramką wejściową, umieszczonym na podmurówce.

Rokitno, gm. Przytoczna, pow. międzyrzecki (il. 22)

Kamienna figura Chrystusa z 1915 r., stojąca w sąsiedztwie Sanktuarium Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej na wysokim, czworościennym postumencie, zwieńczonym gzymsem ozdobionym festonami. Postument ustawiony na trójstopniowej podstawie. Jezus ukazany w długich szatach, z prawa ręką opuszczoną w dół i lewą trzymaną przy otwartym sercu. Figura i część postumentu w odcieniu szarości.

⁵² http://dziedzictwo.ekai.pl/@@kult_najswietszego_serca_pana_jezusa; <http://brewiarz.pl/czytelnia/nsp/.php3> [dostęp: 15.02.2016].

⁵³ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. E. Jakubaszek, 1965 r.

Na frontowej ścianie postumentu data i inskrypcja w języku niemieckim:

„1915

Heil[i]gstos

Her/ Jesu

erbarme dich”.

4. Figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem, jako orantki i z otwartym sercem

Do najważniejszych i najbardziej popularnych w sztuce chrześcijańskiej, obok wizerunków Chrystusa, należą przedstawienia Matki Boskiej. Wizerunki te, szczególnie obecne w sztuce europejskiej, występują m.in. na obszarze obecnego województwa lubuskiego, w Babimoście, Bledzewie, Kaławie, Nowej Wsi, Starym Strączu i Zemsku.

Najstarsze, znane od II w., ukazują Marię jako orantkę – postać stojącą frontalnie w długiej szacie, w modlitewnej pozie (z uniesionymi do góry rękami z rozwartymi dłońmi) lub siedzącą i trzymającą na kolanach Dzieciątko. Około VI w. w kręgu sztuki bizantyńskiej miał miejsce rozwój maryjnej ikonografii. Wówczas pojawiły się różne typy i warianty przedstawień Marii, wśród nich te z trzymanym przez nią Jezusem.

W sztuce romańskiej „dominował typ reprezentacyjnych przedstawień M[arii] surowej i majestatycznej; w okresie gotyku wraz z rozwojem kultu M. pojawiło się wiele typów wizerunków często przekazujących złożone treści symbol[iczne] (Madonna na lwach, Madonna na półksiężycu, Maria w wieńcu różanym, *Hortus conclusus* – Maria w ogrodzie zamkniętym, Maria z jednorożcem, Pietà, Mater Misericordiae). W XV w. zaznaczyło się odejście od wywodzącego się z tradycji bizant[ynskiej] pełnego powagi, surowego i reprezentacyjnego schematu przedstawień M. z Dzieciątkiem na rzecz swobodniejszego ujęcia ich postaci, wprowadzenia rodzajowości i idyllicznego nastroju (typ Pięknych Madonn). Tendencja ta przybrała na sile w sztuce renesansu, niekiedy nawet rezygnującej z ukazywania atrybutów boskości Chrystusa i Marii. [...] W 2 poł. XVI w. nastąpił powrót do bardziej reprezentacyjnych i hieratycznych, mistyczno-symbol[icznych] wizerunków maryjnych, popularne stały się przedstawienia Immaculaty, M. Królowej Niebios, Assunty (M. Wniebowziętej,

ukazanej w koronie z gwiazd, w promienistej mandorli, z księżycem u stóp). W XIX i XX w. wizerunki M. nawiązywały zazwyczaj do wcześniejszych typów ikonograf[icznych]. [...]

Do popularnych atrybutów i symboli M. należą: księżyc, słońce, gwiazdy, korona, berło, róża, białe lilie (czystość), irysy (ból), orliki, konwalie, jabłko (M. jako druga Ewa), jednorożec, Ogród Zamknięty, Studnia Zapieczętowana, Wieża Dawidowa (Immaculata), płaszcz opiekuńczy, którym M. osłania wiernych, oraz przedstawienia starotestamentowych motywów uważanych za typy Niepokalanego Poczęcia – krzewu gorejącego, runa Gedeona, laski Aarona, bramy zamkniętej⁵⁴.

Babimost, gm. loco, pow. zielonogórski (il. 23-24)

Klasycystyczna kamienna figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z początku XIX w., stojąca na wysokiej kolumnie, w pobliżu figury św. Wawrzyńca, ustawionej po przeciwnej stronie ulicy przecinającej babimojski rynek. Kanelowana kolumna umocowana na czworościennym postumencie z prostokątnymi płycinami, zwieńczonym gzymsem; ozdobiona dwoma klasycystycznymi festonami z liści laurowych. Głowica walcowata. Na podstawie stojąca figura Matki Boskiej w długiej sukni i płaszczu, w lewej ręce trzymającej małego Jezusa, a w prawej berło. Cały pomnik pomalowany na kolor jasnokremowy.

Według tradycji ustnej, kolumny z Matką Boską i św. Wawrzyńcem (wysokość ok. 5,5 m) stały na rynku w Babimostie jako upamiętnienie mordu dokonanego przez wojska szwedzkie na katolickich księżach: Wojciechu Turopiedskim i wikarym Marcinie Paluszkiewicz, których spalono na stosie w dniu 6 maja 1656 r. Istnieje też inna wersja, według której kolumny wzniesiono po jednym z pożarów miasta. Matka Boska miała ochraniać mieszkańców Babimostu przed głodem⁵⁵.

Bledzew, gm. loco, pow. międzyrzecki

Kamienna figura z 1811 r., wieńcząca wysoką kanelowaną kolumnę, ustawiona w pobliżu miejscowości przy polnej drodze. Stojąca Matka Boska

⁵⁴ A. Prasał, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 2, Warszawa 1997, s. 249-250.

⁵⁵ Karty zabytków w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. E. Jakubaszek, 1965 r., J. Sawiński, 2007 r.

(orantka), ukazana w długiej sukni, z długim płaszczem nałożonym na ramiona i z dłońmi uniesionymi do góry. Dookoła głowy aureola z ośmiu gwiazdek.

Kolumna Maryjna pochodzi z czasów kampanii napoleońskiej, a wzniesiono ją na mogile rosyjskich żołnierzy. W tym czasie funkcjonował w Bledzewie szpital urządzony przez miejscowych cystersów. Leczone w nim uczestników walk z wojskami napoleońskimi. Pod figurą spoczywa 87 rosyjskich żołnierzy – ofiar kampanii napoleońskiej. Informuje o tym inskrypcja umieszczona na tablicy w dolnej partii pomnika:

„HALT, o MUTTER
DEINE HAND
ÜBER UNSER
BLESENER LAND

HIER RUHEN 87 RUSSEN
DIEN ZISTERZIENSERKLOSTER
BLESEN . 06-14 VERSTARBEN”⁵⁶.

Kalawa, gm. Międzyrzecz, pow. międzyrzecki (il. 25-26)

Kamienna figura z XIX w., wieńcząca kolumnę ustawioną na wysokim, czworościennym postumencie, nieznacznie zwężającym się ku górze i zakończonym gzymsem. Matka Boska przedstawiona w pozycji stojącej i w lewej ręce trzymająca lilię, zaś prawą dotykającą otwartego serca. Kolumna pomalowana białą farbą, uzupełnioną żółtą.

Z przodu postumentu, zdobionego m.in. festonem, ślady inskrypcji w języku niemieckim:

„Heiliges
... [Mari]ä
...”.

Pomnik ogrodzony ozdobnym, żelaznym płotkiem, ustawionym na kamienno-ceglanej podmurówce.

⁵⁶ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/22655,bledzew-kapliczka-matki-boskiej-bledzewskiej-.html> [dostęp: 22.03.2016].

Nowa Wieś, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki (il. 27-28)

Kamienna figura z XIX w., wieńcząca kolumnę z głowicą zdobioną motywami roślinnymi, ustawioną na czworościennym postumencie z płycinami, zakończonym gzymsem. Matka Boska przedstawiona w pozycji stojącej i w lewej ręce trzymająca lilię, zaś prawą dotykająca otwartego serca. Postument i kolumna pomalowane zieloną i białą farbą. Szaty Maryi w kolorze białym i niebieskim, palma zielonym i białym, a serce czerwonym. Pomnik maryjny ogrodzony ozdobnym, żelaznym płotkiem z bramką.

Stare Strącze, gm. Sława, pow. wschowski

Kamienna figura barokowa stojąca przy bramie prowadzącej do nieistniejącego pałacu. Wjazd flankowany także rzeźbą św. Jana Nepomucena. Figura Matki Boskiej ustawiona na wysokim postumencie, po bokach ozdobionym ornamentem wolutowym. Maryja w silnie pofałdowanych szatach, z małym nagim Jezusem trzymanym w rękach przy prawym ramieniu. Postument i rzeźba pomalowane białą farbą⁵⁷.

Zemsko, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki (il. 29)

Kamienna figura z XIX w. ustawiona na niskiej kolumnie, wieńczącej wysoki czworościenny postument z płycinami, zakończony gzymsem. Rzeźba przedstawia Matkę Boską w koronie, w lewej ręce trzymającą małego Jezusa, a w prawej berło. Postument i kolumna pokryte białą farbą, szaty Maryi białą i niebieską, berło i korona złotą. Farba złuszczone, niektóre elementy pomnika spękane (2012 r.). Figura otoczona ozdobnym, żelaznym płotkiem, ustawionym na ceglanej podmurówce.

5. Figury Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej

Na terenie województwa lubuskiego rzeźby Matki Boskiej zw. *immaculata* zostały odnotowane w trzech miejscowościach: w Koźuchowie, Świdnicy i Żaganiu, gdzie figura stanowi centralny punkt pomnika, przedstawiającego

⁵⁷ www.glogow.pl/okolice/php?numer=anowe/wschowski/starestracze/5.jpg [dostęp: 16.03.2016].

również świętych: Augustyna, Florianą, Jadwigę Śląską i Rocha. W związku z tym wszyscy ci święci zostaną omówieni razem z figurą Maryi. Uzupełnieniem opisu jest informacja o rzeźbie św. Florianą z Nowej Soli.

Początki święta Niepokalanego Poczęcia Marii sięgają VII w., kiedy to obchodzone było wśród bizantyjskich mnichów. Do Europy dotarło już w XI stuleciu, najpierw do Anglii, zaś później było obchodzone we Francji, w Italii, Niemczech oraz w Europie Środkowej. Wprawdzie kult Niepokalanej na terenie Francji szybko zdobył popularność, jednak spotkał się ze sprzeciwem ze strony wybitnych myślicieli, jak św. Bernard i św. Tomasz z Akwinu. Kuria rzymska przyjmowała go z rezerwą i dopiero w czasie „niewoli awiniońskiej” nastał klimat sprzyjający uznaniu święta Matki Boskiej Niepokalanej Poczętej. W 1437 r. sobór bazylijski wprowadził to święto do całego Kościoła. Silnie zaangażowanymi w propagowanie kultu Marii Niepokalanej byli franciszkanie. Rozwój święta i dogmatu był ugruntowywany różnymi decyzjami papieży: franciszkanina Sykstusa IV (ustanowił uroczystość maryjną), Klemensa XI (potwierdził tę uroczystość) czy Piusa IX, który w 1854 r. ogłosił dogmat Niepokalanego Poczęcia.

„Dnia 8 grudnia 1854 Pius IX ogłosił [...] że Maryja, Matka Boża, cieszyła się, już od chwili swego niepokalanego poczęcia, przywilejem zachowania od grzechu pierwotnego i że to poczęcie było źródłem i fundamentem Jej zupełnej bezgrzeszności, uznawanej już od pierwszych wieków chrześcijaństwa. Sama definicja była jasna i jednoznaczna:

«Oświadczamy, wyrażamy i określamy – mówił papież – iż nauka, która mówi, że błogosławiona Dziewica Maryja – aktem łaski i na mocy szczególnego przywileju Wszechmogącego Boga oraz w przewidywaniu zasług Jezusa Chrystusa, Zbawiciela rodzaju ludzkiego – była, od pierwszej chwili swego poczęcia, zachowana od wszelkiej zmazy grzechu pierwotnego i uodporniona przeciw niemu, jest nauką objawioną przez Boga i że wobec tego wszyscy wierni powinni w nią mocno i zawsze wierzyć»” (H. Holstein, *Niepokalane Poczęcie*, s. 58).

W sztuce Maria w typie *immaculata* (łac. niepokalana) jest przedstawiana frontalnie jako postać młodzieńcza bez Dzieciątka, ubrana w suknię lub płaszcz, z księżycem u stóp i deptająca węża owiniętego wokół kuli ziemskiej. Głowę

Marii, wyobrażoną na tle świetlistego obłoku lub aureoli, otacza wieniec złożony z gwiazd. Postać trzyma berło lub dłonie ma złożone do modlitwy. W jej otoczeniu często umieszczano putta, rzadziej postaci świętych⁵⁸.

Koźuchów, gm. loco, pow. nowosolski (il. 30-31)

Barokowa kamienna rzeźba Matki Boskiej z XVIII w. (*immaculata*), stojąca przy moście zbudowanym na dawnej fosie, na wysokim postumencie, w dolnej partii w formie prostopadłościanu, w górnej zwężającym się łukowato i przechodzącym w podstawę figury czworosieczną, przedzieloną gzymsem. Maryja ustawiona na kuli ziemskiej, ozdobionej puttami, z księżycem u stóp i depcząca węża trzymającego w pysku jabłko. Postać, z dłońmi złożonymi do modlitwy, ubrana w silnie pofałdowane szaty, dookoła głowy metalowa aureola z 12 złotych gwiazdek.

Figura po konserwacji, postument pomalowany na kolor jasnokremowy, rzeźba w odcieniu naturalnego kamienia.

U podstawy figury łacińska inskrypcja:

„Omnes in Adam peccaverunt.
En Mater adsum non peccavi”.

Świdnica, gm. loco, pow. zielonogórski

Kamienna rzeźba barokowa Matki Boskiej, ustawiona na jednym z filarów bramy prowadzącej do kościoła parafialnego pw. św. Marcina. Nieduża figura (*immaculata*) przedstawiająca Matkę Boską z dłońmi złożonymi do modlitwy, stojącą na niskim, czworobocznym postumencie, ubrana w silnie pofałdowane szaty, depcząca węża. Dookoła głowy metalowa aureola z gwiazdek. Rzeźba w ostatnim czasie odnowiona.

Żagań, gm. loco, pow. żagański

Kamienna rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z lat 1709-1710 (*immaculata*), stanowiąca centralny element pomnika wotywnego, tzw. kolum-

⁵⁸ H. Holstein, *Niepokalone poczęcie*, [w:] *Mały słownik maryjny*, Niepokalanów 1987, s. 57-58; Ks. W. Smoleń, *Ilustracje święt kościelnych w polskiej sztuce*, Lublin 1987, s. 27-31; *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. 2, Warszawa 1997, s. 158; H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 4, Kraków 2000, s. 142.

ny maryjnej, stojącego w pobliżu kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (il. 32-33). Matka Boska ustawiona na wysokim, czworościennym postumencie z płaskorzeźbionymi wnękami, zwieńczonym gzymsem (il. 34-35). Maryja w silnie pofałdowanych szatach, z dłońmi złożonymi do modlitwy, z metalową aureolą z 12 złotych gwiazdek. W otoczeniu figury Matki Boskiej, na czterech postumentach połączonych ozdobną balustradą, pełnoplastyczne kamienne rzeźby czworga świętych: Jadwigi Śląskiej, Rocha, Floriana i Augustyna. Wszystkie rzeźby utrzymane w kolorze naturalnego szarego piaskowca.

Pomnik wotywny został ufundowany przez Jerzego Franciszka Müllera, opata klasztoru Augustianów. Zespół figur jest otoczony ceglana podmurówką i niedużym ogrodzeniem żelaznym – elementami, które mogą pochodzić z okresu renowacji obiektu, przeprowadzonej w 1865 r. na zlecenie Zarządu Miasta Żagania. Kolejne prace konserwatorskie miały miejsce w 2003 r., a przeprowadzono je na zlecenie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków⁵⁹.

Jednym z elementów żagańskiego pomnika jest rzeźba **św. Jadwigi** – postaci, która odegrała ważną rolę w życiu Kościoła na Śląsku. Św. Jadwiga Śląska, ustawiona z frontu pomnika, została przedstawiona w długiej, silnie pofałdowanej sukni, z mitrą na głowie, z modelem kościoła dźwiganym w lewej ręce. Prawa ręka podtrzymująca część szat (il. 36).

Jadwiga urodziła się między 1178 a 1180 r. w Andechs w Bawarii. Była córką Bertolda IV, hrabiego Diessen-Andechs, i Agnieszki, córki margrabiego Miśni Dedona V z Rochlitz. Wychowywała się w siedzibie rodowej w Andechs, następnie przeniosła się do klasztoru Benedyktynów w Kitzingen pod Würzburgiem, gdzie, oprócz wychowania chrześcijańskiego, otrzymała wykształcenie na dobrym poziomie.

Około 1190 r. Jadwiga została wysłana na dwór Bolesława Wysokiego do Wrocławia i tam poślubiła jego syna, Henryka I Brodatego. Z Henrykiem miała siedmioro dzieci, z których czworo zmarło w dzieciństwie. Po śmierci braci

⁵⁹ T. Filar, *Sprawozdanie z przeprowadzenia prac konserwatorskich przy XVIII-wiecznym pomniku NMP stojącym przy kościele pw. WNMP w Żaganiu. Konserwacja figur przedstawiających postacie św. Rocha, św. Floriana, św. Jadwigi, św. Augustyna, Żagań 2003* (mps w archiwum WUOZ w Zielonej Górze).

i ojca Henryk został jedynym spadkobiercą i po objęciu przez niego władzy w księstwie, w 1202 r., Jadwiga została księżną śląską. Księżna miała wpływ na rządy Henryka, współdziałając przy podejmowaniu decyzji politycznych, a także przy angażowaniu się w tworzenie fundacji kościelnych. Bywały sytuacje, kiedy podejmowała samodzielne działania prowadzące do wyprowadzenia męża z opresji (np. w 1229 r. podjęła starania o jego uwolnienie z niewoli).

W 1202 r., dzięki fundacji książęcej, został założony klasztor Cysterek w Trzebnicy, który w czasach późniejszych był zaopatrywany z woli księżnej w naczynia oraz szaty liturgiczne. Klasztor trzebnicki odegrał znaczącą rolę w krzewieniu życia religijnego na terenie księstwa śląskiego. Dzięki wsparciu ze strony Jadwigi zorganizowano między innymi wędrowny szpital dworski dla ubogich, szpital dla trędowatych w Środzie Śląskiej, hospicjum dworskie. Tragiczne zdarzenia, jak śmierć dzieci, zabójstwo siostry Gertrudy, królowej Węgier, czy banicja braci, wpłynęły na postawę religijną Jadwigi, która po uzyskaniu zgody męża na separację, po 20 latach małżeństwa, zamieszkała w klasztorze Cysterek w Trzebnicy i poddała się regule zakonnej, jednak nigdy nie złożyła ślubów. Odtąd życie w klasztorze upływało na intensywnych praktykach religijnych i pielęgnacji chorych oraz wspieraniu więźniów i ubogich. W czasie najazdu Tatarów w 1241 r., podczas którego poległ jej syn Henryk II Pobożny, przebywała wraz z mniszkami trzebnickimi w Krośnie Odrzańskim, gdzie trzy lata wcześniej zmarł mąż Henryk I Brodaty. Jadwiga, wyczerpana dramatycznymi przeżyciami, umartwieniami i pracą, zmarła w opinii świętości prawdopodobnie 14 października 1243 r.

Już w 1267 r. papież Klemens IV kanonizował Jadwigę, a jej kult w całym Kościele został ogłoszony w 1680 r. przez papieża Innocentego XI, co stało się po wniesieniu prośby przez króla Jana III Sobieskiego. W obecnym kalendarzu liturgicznym św. Jadwigę wspomina się dnia 16 października. Jadwiga Śląska należy do najpopularniejszych świętych na terenie Polski (głównie na Śląsku), Austrii, Czech, Niemiec, Węgier oraz Francji. Tylko w średniowieczu zbudowano kilkadziesiąt kościołów oraz kaplic, które nosiły imię świętej. W Polsce, gdzie znajduje się około 150 kościołów pod wezwaniem św. Jadwigi Śląskiej, od 1267 r. sanktuarium Jadwigi w Trzebnicy stanowi centrum kultu świętej.

W ikonografii Jadwiga, obecna głównie w sztuce polskiej, niemieckiej i czeskiej, przedstawiona jest w stroju książęcym, a więc w bogatej sukni, płaszczu na ramionach oraz mitrze na głowie, albo w zakonnym – cysterskim habicie. Święta ukazywana jest ze statuetką Matki Boskiej z Dzieciątkiem, modelem trzebnickiego kościoła, butami w ręku, modlitewnikiem, czasami w towarzystwie krewnej Elżbiety Węgierskiej lub św. Jana Chrzciciela⁶⁰.

Postać przedstawiona na drugim postumencie z frontu pomnika to **św. Augustyn**, ubrany w szaty biskupa, z mitrą na głowie i z otwartą księgą, podtrzymywaną lewą ręką (**il. 37**).

Augustyn Aureliusz – biskup Hippony i doktor Kościoła. Urodził się 13 listopada 354 r. w Tagaście, w prowincji zwanej Numidią (obecnie Algieria), w rodzinie katechumena Patrycjusza i chrześcijanki, późniejszej św. Moniki. Od 371 r. przez 15 lat był związany z nieznaną z imienia kobietą, z którą miał syna Adeodata. Nauki pobierał w Tagaście, Madurze i Kartaginie. Od 374 r. był nauczycielem retoryki, a po 10 latach wyjechał do Rzymu, następnie do Mediolanu, gdzie z poparciem manichejczyków, pod wpływem których pozostawał od dłuższego czasu, objął katedrę retoryki.

Pod wpływem kazań św. Ambrożego zaczął poznawać Pismo Święte, w 386 r. nawrócił się i wraz z synem przyjął chrzest, po czym opuścił Mediolan i powrócił do Afryki. W Tagaście założył klasztor, a w 391 r. został wyświęcony na kapłana przez biskupa Hippony (w pobliżu obecnej Annaby w Algierii). Augustyn początkowo był współpracownikiem biskupa, zaś od 396 r. jego następcą.

Był niezwykle aktywnym biskupem-kaznodzieją, prowadzącym dysputy m.in. z manichejczykami, a także autorem wielu dzieł filozoficznych, teologicznych i egzegetycznych. Do najważniejszych dzieł Augustyna należą: *O państwie Bożym* (*De civitate Dei*) i *Wyznania*. Przedstawił także zarys reguły zakonnej, co zasadniczo wpłynęło na rozwój życia zakonnego na Zachodzie⁶¹.

⁶⁰ K. Kuźmak, A. Witkowska, *Jadwiga Śląska*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 664-667; H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 3, Kraków 1998, s. 181-183.

⁶¹ H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 2, Kraków 1997, s. 302-303.

W tylnej partii pomnika na kolejnym postumencie stoi rzeźba **św. Rocha**, a przedstawia ona postać ubraną w płaszcz pielgrzyma, z prawą rękę trzymaną w okolicy serca, zaś lewą odsłaniającą ranę na udzie. Rochowi towarzyszy pies, biegnący przy lewej nodze (**il. 38**).

Roch żył w XIV w. we Włoszech. Nie są znane dokładne daty jego narodzin i śmierci. Według niewiarygodnych informacji, miał pochodzić z Montpellier i wcześniej został osierocony. Podobno jako pielgrzym wyruszył do Rzymu, wcześniej rozdawszy wszystko, co posiadał. W Rzymie zajmował się chorymi ludźmi – ofiarami epidemii i uzdrawiał ich znakiem krzyża. W końcu, będąc poza Rzymem, sam zachorował, ale został cudownie uleczoney. Podczas pobytu w Lombardii miał być oskarżony o szpiegostwo oraz wtrącony do więzienia. Zmarł w 1376 lub 1379 r. w Vogherze, po pięciu latach od uwięzienia. Na ścianie więzienia pojawił się cudowny napis, ujawniający przez Boga jego niewinność oraz świętość, a także powierzenie opieki nad dotkniętymi zarazą ludźmi.

W 1485 r., po przeniesieniu rzekomych relikwii z Montpellier do Wenecji, znacznie rozwinął się kult św. Rocha, głównie wzdłuż szlaków, którymi poruszali się kupcy weneccy. Do jego popularności wśród wiernych przyczynili się również franciszkanie. We Włoszech św. Rochowi poświęcono m.in. wiele kościołów i kaplic, a także szpitali i przytułków. Na terenach Polski kult św. Rocha rozwinął się bardzo wcześniej. Pierwszy kościół pod jego wezwaniem powstał pod koniec XIV w. Wkrótce św. Roch został patronem jeszcze kilku innych kościołów i kaplic, jak również bractw i zgromadzeń zakonnych. Dziś jest znacznie mniej popularnym świętym wśród wiernych niż dawniej, tu i ówdzie patronuje jako opiekun zwierząt domowych.

W sztuce Roch jest przedstawiany jako wędrowiec noszący płaszcz pielgrzyma, na którym widnieją znaki pielgrzymie umieszczone na kołnierzu lub kapeluszu. W dłoni trzyma kij wędrowny, różaniec lub tykwę na wodę. Zwykle na udzie znajduje się symboliczna rana jako jeden z objawów dżumy. Pod koniec XV w. ikonografię wzbogacano o przedstawienie anioła (boskiego pocieszyciela i medyka) oraz psa, który miał przynosić Rochowi pożywienie

do leśnej pustelni. Pies najczęściej trzymał kawałek chleba w pysku, wspinał się na nogi świętego i lizał rany⁶².

Ostatnią rzeźbą towarzyszącą głównej postaci żagańskiego pomnika, Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, jest figura **św. Floriana**, stojąca z tyłu na czwartym postumencie. Wyobraża ona postać w stroju rzymskiego legionisty z naczyniem w ręce, z wylewającą się wodą. U stóp świętego miniatura płonącego budynku (**il. 39**).

Jak przyjmują historycy, Florian z Lauriacum (obecnie Lorch w Austrii) należał do urzędników cesarstwa rzymskiego i mieszkał na terenie prowincji Noricum. W czasie prześladowań chrześcijan, mających miejsce za czasów cesarza Dioklecjana, Florian przystąpił do wspierania pokrzywdzonych wyznawców Chrystusa. Gdy wiadomość o pomocy i życzliwości okazywanej przez Floriana chrześcijanom dotarła do prefekta Akwilinusa, ten kazał aresztować urzędnika i następnie, zawiesiwszy kamień u szyi, strącić z mostu do rzeki Enns. Stało się to prawdopodobnie 4 maja 304 r. Ciało Floriana zostało złożone do grobu przez wdowę Walerię niedaleko miejsca jego męczeńskiej śmierci. Na przełomie VIII i IX w. zakonnicy z Pasawy na tym terenie założyli klasztor, który w czasach późniejszych stał się znany jako opactwo ST. Florian. Kult św. Floriana z patriarchatu akwilejskiego został przyniesiony na tereny Polski. W 1184 r. biskup Modeny, Idzi, przywiózł relikwie świętego do Krakowa. Św. Florian stał się patronem miasta, jak również opactwa w Koprzywnicy. Po pewnym czasie nastąpiło przygaśnięcie jego kultu wskutek rozszerzającej się czci św. Stanisława biskupa. Do dziś jednak św. Florian jest uznawany za patrona hutników i straży pożarnej⁶³. Niegdyś lud zabezpieczał swoje domostwa od ognia w różny sposób. Jak pisał Roman Reinfuss: „Wiadomo bowiem, że od pożarów i piorunów chroni doskonale bocianie gniazdo, czy też gałązki leszczyny lub bylicy wetkniętej w strzechę. Jeżeli jednak przez wieś czy miasteczko przeszła klęska pożaru, dla ochrony na przyszłość stawia się figurę św. Floriana, niebiańskiego strażaka, którego zgodnie z ikonografią kościelną

⁶² H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 5, Kraków 2004, s. 82; J. Jagła, *Roch*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, s. 149-151.

⁶³ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 2, Kraków 1997, s. 341-343.

przedstawiają odzianego w zbroję rycerską i polewającego wodą z konewki strzechę płonącego domu”⁶⁴.

Nowa Sól, gm. loco, pow. nowosolski (il. 40)

Barokowa kamienna figura św. Floriana stojąca od 2011 r. w pobliżu kościoła pw. św. Michała Archaniola, na pl. Floriana. Święty stojący na barokowym postumencie, z siedzącym aniołkiem obok płonącego domu, ubrany w strój rzymskiego legionisty i trzymający w lewej ręce włócznię, a w prawej naczynie z wylewającą się wodą. Z frontu postumentu płaskorzeźbione przedstawienie Floriana na tle rzymskiego obozu, po bokach wolutowy ornament. Nad płaskorzeźbą herb fundatora.

Pierwotnie rzeźba stała u zbiegu obecnych ulic Moniuszki i Odrzańskiej, a ufundowana została w 1738 r. przez zarządcę solnego Franza Antona Lindner von Lindenthala po powodzi i głodzie z lat 1736 i 1737. W 1874 r. figurę przeniesiono na plac, na którym obecnie ona stoi. Po uszkodzeniu rzeźby figura św. Floriana stała na terenie plebanii kościoła pw. św. Michała od lat 90. XX w. do 2011 r., a więc do czasu modernizacji placu⁶⁵.

6. Figura Matki Boskiej Wniebowziętej

Do interesujących przedstawień Matki Boskiej należy figura poświęcona jej Wniebowzięciu, a ustawiona we wsi Stary Dworek.

Dogmat o Wniebowzięciu Matki Boskiej ogłoszony został formalnie przez papieża Piusa XII stosunkowo niedawno, bo 1 listopada 1950 r. w konstytucji apostołskiej *Munificentissimus Deus*: „...powagą Pana naszego Jezusa Chrystusa, świętych Apostołów Piotra i Pawła i Naszą, ogłaszamy, orzekamy i określamy jako dogmat objawiony przez Boga: że Niepokalana Matka Boga, Maryja zawsze Dziewica, po zakończeniu ziemskiego życia z duszą i ciałem została wzięta do chwały niebieskiej”.

Jednak przekonanie o tym, że Jezus zabrał swoją Matkę z ciałem do nieba było powszechne w Kościele katolickim już w starożytności. W VI w. cesarz Maurycy wydał polecenie, aby na Wschodzie w dniu 15 sierpnia obchodzić

⁶⁴ R. Reinfuss, J. Świdorski, *Sztuka ludowa w Polsce*, Kraków 1960, s. 139.

⁶⁵ Decyzja Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 22 czerwca 2011 r. w sprawie wpisania figury św. Floriana do rejestru zabytków.

święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. W Rzymie święto to istniało już w VII w., w VI w Galii. „Kult Maryi Wniebowziętej był w Kościele bardzo żywy i zdecydowanie wyróżniał się spośród wielu innych. Wystawiono tysiące świątyń pod wezwaniem Matki Bożej Wniebowziętej. W ciągu wieków powstało 8 zakonów pod tym wezwaniem: 1 męski (asumpcjonisci – Augustianie od Wniebowzięcia) i 7 żeńskich. W ikonografii scena Wniebowzięcia Maryi należy do bardzo często przedstawianych [...]. Pod opiekę Maryi Wniebowziętej oddał Węgry król św. Stefan, a Francję król Ludwik XIII (powtórzył to także Ludwik XV)”⁶⁶. Jak pisze ks. Władysław Smoleń, „Ilustracje malarskie apokryfów o Marii Pannie wprowadził na większą skalę w Europie Giotto di Bondonne w kościele św. Franciszka w Asyżu i w kaplicy Scrovegni’ch w Padwie. Wraz z przenikaniem wzorów protorenesansu do gotyku treści apokryficzne wypełniły europejską sztukę gotycką. Poczynając od Śląska przeszły i do środkowej Polski”⁶⁷.

Stary Dworek, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki

Kamienna barokowa figura przedstawiająca Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, ustawiona przy drodze do Zemska, na szczycie dwuczłonowego murowanego postumentu, a ukazana jako postać w silnie pofałdowanej sukni, w towarzystwie dwóch aniołków, z podniesionymi do góry, szeroko rozłożonymi rękoma. Na niższym członie postumentu dwie figury, jedna przedstawiająca św. Jana Nepomucena, trzymającego krucyfiks przyciśnięty do prawego ramienia.

Pomnik z figurą Maryi został postawiony w XVIII w. dzięki fundacji cystersów z klasztoru w pobliskim Bledzewie. Do niedawna znajdowała się w złym stanie technicznym (odpadający tynk z ceglanego postumentu, utracone głowy postaci męskich, korozja rzeźb). Przed kilku laty cały pomnik został poddany zabiegom konserwatorskim⁶⁸.

⁶⁶ <http://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/08-15a.php3> [dostęp 29.03.2016].

⁶⁷ Ks. W. Smoleń, *Ilustracje świąt kościelnych...*, s. 238. Cały rozdział przywołujący ilustracje uroczystości Wniebowzięcia NMP w polskiej sztuce został zamieszczony na stronach: 237-245.

⁶⁸ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/22627,stary-dworek-kolumna-maryjna.html> [dostęp: 22.03.2016]; <http://www.gazetalubuska.pl/wiadomosci/miedzyrzecz/art/7911984,bledzew-zabytkowa-kolumna-odzyska-dawny-blask,id,t.html> [dostęp: 22.03.2016].

7. Figura św. Antoniego

Na terenie województwa lubuskiego została zarejestrowana jedna figura św. Antoniego. Znajduje się na terenie wsi Broniszów, w powiecie nowosolskim.

Antoni urodził się około 1195 r. w Lizbonie. Na chrzcie otrzymał imię Fernando. Mając około 15 lat, wstąpił do kanoników regularnych św. Augustyna. W 1220 r. postanowił przyłączyć się do zakonu franciszkanów i po przyjęciu go przez Braci Mniejszych osiadł wraz z nimi w Olivarez przy kościółku św. Antoniego. Wtedy zmienił imię na Antoniego. Wkrótce po tym powędrował do Maroka, następnie znalazł się we Włoszech. W 1221 r. przebywał w Asyżu i w pustelni Monte Paolo nieopodal Forli, a w latach 1222-1224 głosił słowo Boże w północnych Włoszech, po czym przeniósł się do południowej Francji. W 1227 r. ponownie pracuje w Italii i do 1230 r. sprawuje urząd prowincjała. W tym samym roku przybył do Padwy. Antoni do 1231 r. prowadził bardzo intensywną działalność kaznodziejską, gromadząc tysiące słuchaczy. Zwalczał wyzysk ubogich, lichwę oraz stosowanie kary więzienia za długi. Dnia 13 czerwca 1231 r., wyczerpany pracą, zmarł w klasztorze Klarysek z Arcella.

W 1232 r. papież Grzegorz IX kanonizował Antoniego. Szybko też rozwinął się jego kult. Powstała poświęcona świętemu bogata literatura, zrodziło się też szereg legend. Święty Antoni był czczony przez Braci Mniejszych jako kaznodzieja i doktor – pierwszy lektor teologii, który z polecenia św. Franciszka miał pełnić ten urząd już w 1223 r. Po św. Antonim pozostał zbiór kazań, uznany za „niewątpliwie autentyczny”. W oczach swych czcicieli stał się wielkim cudotwórcą. Jako najbardziej popularny wśród wiernych stał się m.in. orędownikiem w poszukiwaniu zguby. Uznając go za patrona narzeczonych i małżeństw, liczono na wstawiennictwo przy porodach i przy przezwyciężaniu niepłodności. Imię św. Antoniego przybrało dotychczas wiele instytucji i inicjatyw, między innymi funkcjonujące od 1890 r. dzieło, powszechnie zwane Chlebem św. Antoniego. W sztuce obrazowanie św. Antoniego przybierało różne formy. Początkowo przedstawiano go z książką w ręku, dodając w XIV w. ogień jako symbol gorliwości, w XV w. serce, potem lilie. Od XVII stulecia św. Antoniego ukazuje się z Dzieciątkiem Jezus, m.in. w Polsce, gdzie jego

kult rozszerzył się dopiero w tamtym stuleciu. Taka forma pokazywania św. Antoniego przetrwała do czasów nam współczesnych⁶⁹.

Broniszów, gm. Kozuchów, pow. nowosolski (il. 41-42)

Barokowa kamienna figura św. Antoniego z końca XVIII w.⁷⁰, ustawiona przy drodze wiejskiej, na czworościennym, późniejszym postumencie przylegającym do muru okalającego kościół parafialny pw. św. Anny. Na murowanym i otynkowanym postumencie, zwieńczonym gzymsem, stojący święty, ubrany w habit. W rękach Antoniego przytulone do jego twarzy Dzieciątko Jezus. Z przodu habitu zwisający długi sznur i różaniec. Cała rzeźba pomalowana na kolor ceglasty.

Na ścianie frontowej postumentu tablica z inskrypcją w języku polskim:

„ŚW. ANTONI
z PADWY
CUDOTWÓRCA
KAPŁAN i DOKTOR
KOŚCIOŁA
* 1195 r
† 1231 r”.

8. Figury św. Jana Nepomucena

Katalog obejmuje figury, obecnie najczęściej stojące przy kościele, rzadziej przy drodze czy na rynku. Pierwotnie część z nich była ustawiona przy przeprawach przez ciek wodny i na mostach, a ich translokacja na nowe miejsca odbyła się w bliżej nam nieznanych okolicznościach i czasie. Figury św. Jana Nepomucena stanowią najliczniejszą grupę zabytkowych rzeźb, zwykle wolno stojących, które zachowały się na terenie województwa lubuskiego. W większości zostały one zewidencjonowane przez autora niniejszego artykułu. Katalog figur uzupełnia kilka obiektów istniejących w terenie i znanych z najnowszych publikacji. Najwięcej Nepomuków znajduje się w południowej

⁶⁹ H. Fros SJ, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 1, Kraków 1997, s. 214-217.

⁷⁰ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. G. Chmielewski, ok. 1963 r.

części Lubuskiego (północna część Dolnego Śląska), zaś w północnej spotyka się je sporadycznie (Bledzew, Sokola Dąbrowa).

Jan urodził się około 1350 r. w czeskiej miejscowości Pomuki. Po 20 latach znalazł się w kręgu praskiego duchowieństwa. W 1380 r. źródła odnotowały go jako kapłana i altarzystę w praskiej katedrze. Potem pracuje jako proboszcz parafii św. Gawła. Studia odbył w Pradze oraz Padwie, gdzie w 1387 r. otrzymał tytuł doktora. Po powrocie do Pragi pracował m.in. jako wikariusz generalny arcybiskupa Jana z Jenštejnu. Ksiądz Jan był uczestnikiem sporu władz kościelnych z królem Wacławem i podczas jednej z rozmów, na wiosnę 1393 r., został uwięziony przez porywczego władcę wraz z dwoma innymi duchownymi. Osadzonych poddano torturom, po czym Jana, który był najbardziej pobity, król kazał wrzucić do Wełtawy, co też uczyniono między 19 a 25 marca. Pozostałych księży uwolniono. Wydobyte z Wełtawy ciało Jana zostało pochowane w katedrze praskiej, a w 1736 r. umieszczono je w mauzoleum wykonanym przez A. Carradiniego i J.E. Fischera von Erlacha.

Nie do końca są znane przyczyny zabójstwa Jana Nepomucena. Informacja o męczeńskiej śmierci w obronie tajemnicy spowiedzi, która pojawiła się dopiero 40 lat po zabójstwie, jest prawdopodobna lub wręcz nie do przyjęcia. Do oficjalnego uznania jego kultu doszło w 1721 r., a kanonizacji w 1729 r. dokonał papież Benedykt XIII.

Św. Jan Nepomucen stał się bardzo popularny wśród ludu od Alzacji po Polskę, gdzie kult przyjął się kilka lat przed kanonizacją, a rozkwitł w drugiej połowie XVIII w. Najwięcej pomników jego kultu znajduje się w Czechach, Niemczech i na Śląsku. Święty uchodzi za opiekuna mostów oraz orędownika podczas powodzi. Bywa uznawany za patrona dobrej sławy. Jest przedstawiany przez artystów w sutannie, z nałożoną na nią komżą oraz peleryną. Na szyi ma zawieszoną stulę jako oznakę spowiednika, a na głowie biret. Zwykle święty w rękach trzyma krucyfiks, ale spotyka się też palmę (atrybut wszystkich męczenników), zapieczętowany list albo kłódkę, czy też księgę – symbol człowieka uczonego. Czasami w dłoni ma język, który – jak głosi legenda – stracił w czasie tortur. Bywa, że głowa jest otoczona pięcioma gwiazdami – symbolami ciał niebieskich. W rzeźbach jest przedstawiany frontalnie,

zawsze ma uformowaną szatę duchownego, w dłoniach dzierży krucyfiks, palmę lub krzyż. Niekiedy świętego przedstawia się jednocześnie z krucyfiksem i palmą. Zdarza się, że w dłoniach świętego świątkarze umieszczają tylko palmę.

Do najstarszych figur św. Jana należy brązowa statua z 1683 r., autorstwa J. Brokofa i W. H. Heroldta, umieszczona na moście Karola w Pradze. Późniejsze rzeźby, z XVIII i XIX stulecia, stojące w Czechach, Niemczech i na Śląsku, wykonywano z kamienia⁷¹. Jan Nepomucen jest świętym mocno osadzonym w tradycji chrześcijańskiej doby nowożytnej, był też jedną z tych postaci znanych z Ewangelii czy późniejszych świętych, które z upodobaniem rzeźbili świątkarze i wstawiali do wiejskich kapliczek. Zwracają na to uwagę Roman Reinfuss i Jan Świdorski: „Wiara w ich nadprzyrodzoną pomoc głęboko zakorzeniła się wśród ludu, który w osobach poszczególnych świętych widzi swych opiekunów, przypisując im moc odwracania różnych nieszczęść i klęsk elementarnych. Wiadomo, jaką grozę i zniszczenie niosą ze sobą fale wezbranych wód. Wiadomo, że w rzekach i stawach czyha na nieostrożnych topielec wciągający ludzi w wiry i głębiny. Dlatego nad wodami stawia się figury św. Jana Nepomucena, który znalazł śmierć w falach Wełtawy i w wierzeniach ludowych figuruje jako patron od powodzi i śmierci przez utopienie”⁷². Nepomucen szczególnie popularny był wśród świątkarzy żyjących na terenie Lubelszczyzny, gdzie do dziś zachowało się wiele drewnianych rzeźb ludowych, przedstawiających tę postać⁷³.

Jego obecność w postaci kamiennych figur jest szczególnie zauważalna na terenie Śląska. Wizerunki św. Jana Nepomucena, jako czczonego powszechnie patrona dobrej sławy, tajemnicy spowiedzi, wzywanego w czasie zagrożeń niesionych przez wodę, były stawiane głównie nad rzekami i na mostach, ale

⁷¹ M. Jaciniacka, K. Kuźmak, *Jan Nepomucen*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 812-814; H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 3, Kraków 1998, s. 227-229.

⁷² R. Reinfuss, J. Świdorski, *Sztuka ludowa w Polsce*, Kraków 1960, s. 139.

⁷³ D. Powiłańska-Mazur, *Patron powodzi, tonących, spowiedników i mostów. O rzeźbach św. Jana Nepomucena w regionie lubelskim*, „Twórczość Ludowa” nr 4, 2000, s. 16-18.

spotkamy je też przy polnych drogach, kościołach czy na wiejskich i miejskich placach. W wielu miejscowościach Górnego Śląska postawiono nie tylko wiele wolno stojących figur św. Jana Nepomucena. Rzeźby i obrazy z jego wizerunkiem umieszczano też w kapliczkach i kościołach. Na przykład na terenie powiatu wodzisławskiego zarejestrowano 40 obiektów zabytkowych (figury drewniane i kamienne, płaskorzeźba, cztery obrazy, plafon), które poświęcono św. Janowi⁷⁴.

„Pomimo iż praski pierwowzór przedstawia św. Jana Nepomucena w lekkim kontrapoście, figura czyni wrażenie statycznej i wyważonej, w przeciwieństwie do późniejszych replik, szczególnie z okresu baroku, gdzie jego postać jest bardziej zdynamizowana, a nawet – użyć można takiego stwierdzenia – gwałtownie poskręcana. Z kolei figury młodsze, XVII-wieczne i XIX-wieczne, charakteryzują się spokojną linią szat, a święty stoi niemal w postawie «na baczność». Wzrok ma nadal pełen smutku, bywa częściej skierowany na potencjalnego widza niż na krzyż, trzymany niekiedy dość sztucznie w usztywnionych ramionach lub w opuszczonych swobodnie dłoniach. W późniejszych XIX-wiecznych wyobrażeniach święty przedstawiony jest z palcem na ustach na znak milczenia symbolizującym zachowanie przez niego tajemnicy spowiedzi. Podobną wymowę, nawiązującą do pełnionej przez św. Jana funkcji spowiednika, posiadają wystające spod pelerynki końce stuły. Tak właśnie skomponowana postać św. Jana Nepomucena, ubranego w charakterystyczny strój wraz z uzupełniającymi go atrybutami, tworzy symboliczny wizerunek jego życia i martyrologii”⁷⁵.

W Polsce do końca 2015 r. przez portal <http://nepomuki.pl> zostało zarejestrowanych ponad 5000 wizerunków tego świętego, w tym setki na Górnym i Dolnym Śląsku. Na terenie północnej części Dolnego Śląska, w granicach województwa lubuskiego, w obrębie powiatów: nowosolskiego, wschowskiego, zielonogórskiego, żagańskiego i żarskiego odnotowano w sumie około 60 przedstawień Nepomucena, w tym około 20 jako wolno stojące figury. Pozo-

⁷⁴ P. Porwoł, M. Kosztejn, *Śladami śląskich Nepomuków*, [w:] J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, Lublin 2011, s. 167-177.

⁷⁵ Tamże, s. 169-170.

stałe to obrazy i rzeźby znajdujące się w kościołach, we wnękach na zewnątrz świątyni, a także w zbiorach Muzeum Ziemi Lubuskiej⁷⁶.

Bledzew, gm. loco, pow. międzyszecki (il. 43-44)

Kamienna figura barokowa św. Jana z drugiej ćwierci XVIII w.⁷⁷ ustawiona na rynku, w pobliżu kościoła pw. św. Katarzyny. Umieszczona na wysokim czworobocznym, pobielonym postumencie. Święty ubrany w sutannę i komżę ozdobioną koronką, z nałożoną na ramiona peleryną, trzymający w rękach oparty o lewe ramię krucyfiks z wystającą spod spodu palmą. Na głowie biret, dookoła aureola z zachowanych czterech gwiazdek (zamiast pięciu).

Broniszów, gm. Kozuchów, pow. nowosolski (il. 45)

Kamienna figura barokowa św. Jana z końca XVIII w.⁷⁸ ustawiona na późniejszym, czworobocznym postumencie, przylegającym do muru okalającego kościół parafialny pw. św. Anny, obok niedużego otworu w murze, umożliwiającego dojście do świątyni. Święty ubrany w zabarwione na ceglasto elementy ubioru kapłańskiego: sutannę, komżę z ozdobną koronką i w pelerynę, trzymający w rękach, przy lewym ramieniu masywny krucyfiks z wystającą spod niego palmą.

Na postumencie inskrypcja w języku polskim:

„św. JAN

NEPOMUCEN

KAPŁAN MĘCZENNİK

OBROŃCA TAJEMNICY

SPOWIEDZI

* 1350

† 1393”.

⁷⁶ <http://nepomuki.pl/nepomuk/dslask-glogow.html> [dostęp: 23.12.2015].

⁷⁷ T.W. [T. Witkowska], *Bledzew, gm. loco*, [w:] J. Lewczuk, B. Skaziński (red.), *Zabytki północnej części województwa lubuskiego*, Gorzów Wlkp. – Zielona Góra 2004, s. 75.

⁷⁸ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. G. Chmielewski, ok. 1963 r.

Dryżyna, gm. Szlichtyngowa, pow. wschowski

Kamienna figura barokowa Nepomucena, wykonana po 1730 r., znajdująca się na terenie wsi, w obrębie jednej z posesji. Rzeźba ustawiona na postumencie ozdobionym po bokach dwiema wolutami ze ślimacznicami, a z frontu płasko-rzeźbioną sceną przedstawiającą moment wrzucania Jana do Wełtawy. Postument na podmurówce z kamienia polnego i zwieńczony szerokim gzymsem. Stojący święty ubrany w nałożoną na sutannę komżę z ozdobną koronką i w pelerynę, unoszący w prawej dłoni krucyfiks. Dookoła głowy nakrytej metalowy nimb (pozbawiony gwiazdek)⁷⁹. Rzeźba w stanie postępującej destrukcji, pierwotnie w towarzystwie flankujących ją dwóch figurek aniołków (w kwietniu 2014 r. stwierdzono ich brak).

Inskrypcja w tylnej części cokołu łacińska (częściowo nieczytelna):

„...Fama Periciit antium Patronus”

Pod napisem łacińskim inskrypcja w języku polskim:

„NIECH BÓG BĘDZIE POCH//
WALONY W ŚWIĘTYM
IANIE NEPOMUCENIE
PATRONIE ŻYCIA Y SŁAWY,
MÓDL SIĘ ZA NAMÍ
ANNO DOMINI 1730 (1738?)
D. 30 IV NIJ”⁸⁰.

Grotów, gm. Lipinki Łużyckie, pow. żarski (il. 46-47)

Kamienna figura barokowa św. Jana z XVIII w.⁸¹, pomalowana na białło, stojąca na wysokim, schodkowym postumencie obok kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Święty ubrany w silnie pofałdowaną sutannę i komżę z ozdobną koronką, a także w pelerynę, trzymający w rękach krucyfiks, oparty o lewe ramię. Na głowie biret, brak aureoli.

⁷⁹ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. K. Waćlowska, 1989 r.

⁸⁰ <http://www.glogow.pl/okolice/podstrony/wschowski/dryzyna.htm> [dostęp: 11.01.2016]; <http://nepomuki.pl/nepomuk/wielkopolska.htm#ZWschowska> [dostęp: 17.02.2016].

⁸¹ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. W. Ławniczak, 1962 r.

Postument, pochodzący z czasów późniejszych, wtórnie użyty jako podstawa rzeźby świętego. Stanowił element pomnika, prawdopodobnie upamiętniającego poległych podczas I wojny światowej. Z tyłu postumentu widoczna inskrypcja w języku niemieckim:

„Niemand hat grössere
Liebe denn die
dass er sein Leben
für die Brüder lässt”.

Klenica, gm. Bojadła, pow. zielonogórski (il. 48-49)

Kamienna figura św. Jana ustawiona w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, przy drodze polnej prowadzącej do cmentarza. Polichromowana rzeźba na wysokim, murowanym i otynkowanym, czworobocznym postumencie. Święty ubrany w czarną sutannę, białą komżę z ozdobną koronką i w pelerynę w kolorze wyblakłym śliwkowym. Na głowie biret⁸². Na lewym przedramieniu spoczywa krucyfiks.

Z przodu postumentu, we wnęce inskrypcja:

„Sct. Johanne Nepomucene.
Ora pro nobis!
1874”.

Poniżej ryty prosty krzyż i napis:

„IHS”.

Kolsko, gm. loco, pow. nowosolski (il. 50)

Kamienna figura barokowa Nepomucena z pierwszej połowy XVIII w.⁸³, polichromowana, o złuszczonej farbie (stan w 2011 r.), stojąca przed kościołem parafialnym pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela na dość wysokim, schodkowym postumencie. Święty ubrany w czarną sutannę, białą komżę

⁸² Na zdjęciu dołączonym do karty zabytku, sporządzonej przez E. Jakubaszka w 1965 r. (w archiwum WUOZ w Zielonej Górze), widnieje nad głową św. Jana aureola z pięciu gwiazdek. Autor karty datuje figurę na XVIII w.

⁸³ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. S. Kowalski, 1967 r.

i pelerynę w kolorze śliwkowo-ceglastym. W prawej ręce krucyfiks, zaś w lewej biret⁸⁴.

Z przodu czworościennego postumentu inskrypcja:

„Pone Domine
Custodiam
ori meo”.

Konradowo, gm. Wschowa, pow. wschowski

Figura św. Jana stojąca w środkowej części wsi, na kapliczce z końca XIX w. w formie czworościennego, zwieńczonego gzymsem postumentu z oszkloną wnęką (w środku gipsowe figurki Matki Boskiej i Chrystusa). Stojący święty ubrany w sutannę, dość długą, ozdobioną koronką komżę i długą pelerynę. Na głowie biret. Krucyfiks prawą ręką przyciśnięty do prawego ramienia. Figura wykonana z zaprawy cementowej, odnowiona, sutanna pomalowana czarną farbą, komża białą i krzyż brązową⁸⁵.

Koźuchów, gm. loco, pow. nowosolski (il. 51)

Kamienna figura św. Jana z 1715 r., stojąca w pobliżu Baszty Krośnieńskiej, pierwotnie na moście arkadowym, rozebranym na przełomie XIX i XX w. W 2007 r. rzeźba została poddana konserwacji, w trakcie której oczyszczono ją z farby i nałożono złocenia. Święty ubrany w silnie popałowaną sutannę, komżę z ozdobną złożoną koronką i pelerynę. W rękach krzyż ze złożonym Chrystusem, oparty na lewym ramieniu. Dookoła głowy w birecie aureola z pięciu złotych gwiazdek.

Na dwuczęściowym, czworościennym postumencie inskrypcja:

„A
M.D.G.
B.V.M.

⁸⁴ Jak podaje w karcie zabytku S. Kowalski, nad głową znajdowała się aureola z gwiazdek, którą widać też na dołączonym do karty archiwalnym zdjęciu (widocznych dziewięć gwiazd).

⁸⁵ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. K. Waclawska, 1988 r., <http://nepomuki.pl/nepomuk/wielkopolska.htm#ZWschowska> [dostęp: 16.03.2016].

S.I.N.

f. f.

F.A.S.

1715”.

Łysiny, gm. Wschowa, pow. wschowski

Nieduża figura kamienna św. Jana, ustawiona na wysokim czwororościennym, ceglany postumencie, w pobliżu kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Bolesnej. Rzeźba (z utraconym nosem) przedstawiająca stojącego św. Jana, obecnie odnowiona i pomalowana: sutanna na czarny kolor, komża na biały ze złożoną koronką, peleryna na biały z czarnym i złożonym wykończeniem. Krucyfiks trzymany w rękach i spoczywający na prawej dłoni. Dookoła głowy, nakrytej biretem, metalowa aureola z pięciu gwiazdek⁸⁶.

Nowa Sól, gm. loco, pow. nowosolski (il. 52-53)

Kamienna figura barokowa św. Jana z 1736 r., ustawiona na placu przed kościołem parafialnym pw. św. Michała Archaniola, pierwotnie na pomoście przy wejściu do portu⁸⁷. Święty z biretem na głowie, ubrany w silnie pofałdowaną sutannę, komżę z ozdobną koronką oraz w pelerynę. W rękach przy lewym ramieniu krucyfiks.

Pod stopami data:

„1·7·3·6·”

Na wysokim postumencie płaskorzeźbiony herb fundatora, Franza Lindnera von Lindenthala, ostatniego zarządcy solnego⁸⁸, a pod nim scena przedstawiająca moment wrzucania Jana z mostu do Wełtawy.

Ponadto na postumencie widnieje inskrypcja:

„D:O:M:

HonorI

et

⁸⁶ <http://nepomuki.pl/nepomuk/wielkopolska.htm#ZWschowska> [dostęp: 17.02.2016].

⁸⁷ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. S. Kowalski, 1962 r.; <http://nepomuki.pl/nepomuk/dslask-glogow.htm> [dostęp: 17.02.2016].

⁸⁸ Tamże.

VeneratlonI
DIVI IoannIs
NepoMVCenI
flerI et erIoI
CVraVIt
F:A: de L: OAi.
Neosf: Admin:”

Nowe Miasteczko, gm. loco, pow. nowosolski (il. 54)

Nieduża kamienna figura barokowa św. Jana, ustawiona przy kościele parafialnym pw. św. Marii Magdaleny na wysokim czworościennym postumencie, przylegającym do narożnika świątyni. Rzeźba w dużym stopniu zniszczona wskutek oddziaływania zmiennych warunków atmosferycznych, została ostatnio poddana konserwacji. Święty ubrany tradycyjnie: w sutannę, komżę i pelerynę, z biretem na głowie. W rękach krucyfiks, oparty o prawe ramię. Z przodu otynkowanego i pomalowanego jasnokremową farbą postumentu nieduża wnęka, prawdopodobnie pierwotnie z inskrypcją.

Rzeźbę Nepomucena zapewne w połowie XVIII w. ustawiono przy jednej z bram, w pobliżu mostu na Białej Wodzie. Na początku XX w. figurę przeniesiono na cmentarz przykościelny i ustawiono na postumencie przy południowo-wschodnim narożniku kościoła pw. Marii Magdaleny⁸⁹.

Nowogród Bobrzański, gm. loco, pow. zielonogórski (il. 55)

Kamienna figura barokowa św. Jana z 1739 r., ustawiona pomiędzy kościołem parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny a plebanią, na ozdobnym postumencie z ornamentem wolutowym po bokach. Całość współcześnie umieszczona na wysokiej kamiennej podmurówce. Święty ubrany tradycyjnie w komżę z ozdobną koronką, przykrywającą sutannę, oraz pelerynę, częściowo zakrywającą krucyfiks, trzymany w rękach i oparty o prawe ramię. Na głowie biret. Na sutannie ślady czarnej farby.

⁸⁹ M. Jarosiński, *Program prac konserwatorskich i restauratorskich figury, św. Jan Nepomucen*, Warszawa 2012, s. 3 (mps w archiwum WUOZ w Zielonej Górze).

Z przodu postumentu inskrypcja:

„1739
SANCTVS
IOANNES
NEPOMUC”.

Otyń, gm. loco, pow. nowosolski (il. 56-57)

Kamienna figura barokowa św. Jana z 1770 r.⁹⁰, stojąca na placu przy kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Dawniej ustawiona w okolicy mostu na Śląskiej Ochli. W 2004 r. rzeźba została uszkodzona⁹¹. Święty ustawiony na wysokim schodkowym postumencie, ubrany w sutannę, dosyć długą pofałdowaną komżę i dużą pelerynę. Rzeźba pozbawiona oryginalnych elementów: głowy, dłoni i krzyża (obecnie zastąpionych nowymi, w tym prostym żelaznym krzyżem). Na kamiennym postumencie umieszczona frontalnie płaskorzeźbiona scena ukazująca moment wpadania Jana do Wełtawy.

Na jednym boku inskrypcja:

„CÆLI LINGUÆ
OCCISO ADNA=
TANTES
LABORIOSUM EIUS
FACTUM
ELOQVLINTUR”.

Z drugiej strony postumentu:

„ET È PROFUNDO
MOLDÆ
SUPER ASTRA ENA
TANTEM

⁹⁰ K. Adamek-Pujso, *Zabytki gminy Otyń*, [w:] *Otyń. Zarys dziejów* (red. T. Andrzejewski), Otyń 2010, s. 268. Datę odczytano z inskrypcji na postumencie, zawierającej chronostych poświadczający jej wystawienie w 1770 r. Inaczej datę odczytała w 1967 r. autorka karty zabytku W. Puget, podając datę: „1753” (karta w archiwum WUOZ w Zielonej Górze).

⁹¹ K. Adamek-Pujso, *Zabytki gminy...*, s. 269.

ALTA VOCE SINE
VOCE PROCLAMANT”.

Na fotografii dołączonej do karty zabytku z 1967 r. widnieją oryginalne elementy: dosyć długi krucyfiks oparty o prawe ramię i podtrzymywany przez lewą dłoń, głowa nakryta biretem i otoczona aureolą z kutych z żelaza i złoczonych gwiazdek (widocznych siedem), a także umieszczony z frontu podstawy figury kartusz z napisem:

„DIVO IOANNI NEPOMUC. R.I.A.S. DOSIO SS SACRI AS SERTORI”⁹².

Sława, gm. loco, pow. wschowski

Kamienna figura barokowa św. Jana, do 1743 r. stojąca w jednym z narożników rynku, a po przyłączeniu Śląska do Prus, po żądaniach protestantów przeniesiona na teren rezydencji ówczesnego dziedzica – katolika⁹³. Pomnik ustawiono przed pałacem zbudowanym w latach 1732-1735 dla rodziny von Fernemont na miejscu spalonego w 1721 r. zamku⁹⁴. Barokowa rzeźba ustawiona na wysokiej kolumnie, przedstawiająca kapłana w typowym ubiorze (sutanna, komża i peleryna, na głowie biret), trzymającego w lewej dłoni krucyfiks, oparty o lewe ramię. Figura w złym stanie technicznym, krzyż w górnej partii uszkodzony.

Sokola Dąbrowa, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki (il. 58)

Kamienna figura św. Jana z 1867 r., stojąca w centrum wsi, na cmentarzu przy zbudowanym w 1847 r. kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Rzeźba wraz z wysokim czworościennym postumentem ustawiona na grobie jednego z mieszkańców wsi, Nicolausa Brühego (1798-1868), między płytą nagrobną i murem przykościelnym. Grób ogrodzony metalowym płotem z bramką, ustawionym na podmurówce. Na figurze i postumencie widoczne ślady białej farby. Nepomucen w sutannie, komży i szerokiej ozdobnej pelerynie, trzymający w rękach krucyfiks, oparty o prawe ramię. Na głowie biret, a dookoła masywna aureola z pięciu gwiazdek.

⁹² Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. W. Puget, 1967 r.

⁹³ S. Kowalski, *Miasta Środkowego Nadodrza dawniej. Historia zapisana w zabytkach*, Zielona Góra 1994, s. 132.

⁹⁴ *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, Warszawa 2006, s. 781.

Stara Kopernia, gm. Żagań, pow. żagański (il. 59)

Kamienna figura barokowa św. Jana, w dużym stopniu zniszczona wskutek oddziaływania warunków atmosferycznych, ustawiona przed kościołem filialnym pw. św. Jadwigi. Nieduża rzeźba przedstawiająca kapłana ubranego w sutannę, komżę ozdobioną koronką i w pelerynę, z biretem na głowie. W rękach świętego przy lewym ramieniu krucyfiks z palmą. Nieproporcjonalny w stosunku do rzeźby postument to murowana czworościenna bryła z podłużnymi wnękami, zamkniętymi łukiem odcinkowym.

Stare Strącze, gm. Sława, pow. wschowski

Kamienna figura barokowa św. Jana, stojąca w środkowej części wsi przy bramie prowadzącej do nieistniejącego pałacu. Po drugiej stronie bramy figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Rzeźba ustawiona na wysokim postumencie, po bokach ozdobionym ornamentem wolutowym. Święty ujęty w pozie stojącej, w sutannie, komży i pelerynie, trzymający w rękach, przy lewym ramieniu krucyfiks. Figura z postumentem pomalowana białą farbą⁹⁵.

Stary Żagań, gm. Żagań, pow. żagański (il. 60-61)

Kamienna figura barokowa św. Jana, najpewniej z 1715 r.⁹⁶, wieńcząca barokową bramę wkomponowaną w mur z XV-XVI w., okalający kościół filialny pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski (dawniej św. Wincentego). W murze obok bramki cztery kamienne krzyże pokutne z XIV-XVI w. Święty w charakterystycznym stroju – w silnie pofałdowanej sutannie i komży z ozdobną koronką oraz w pelerynie, z biretem na głowie. W rękach krucyfiks z palmą, trzymany przy lewym ramieniu. Rzeźba ustawiona na niedużym postumencie, pierwotnie z datą (obecnie nieczytelna).

Szprotawa, gm. loco, pow. żagański (il. 62)

Kamienna figura barokowa św. Jana z 1717 r., ustawiona przy moście na kanale połączonym ze Szprotawką i Bobrem, przy drodze prowadzącej do

⁹⁵ <http://nepomuki.pl/nepomuk/dslask-glogow.htm> [dostęp: 16.03.2016].

⁹⁶ Według *Zabytków sztuki...* (s. 804) figura pochodzi z 1715 lub 1716 r., co jest mniej prawdopodobne.

Starego Miasta, obok Bramy Żagańskiej. Umieszczona na kamiennym czworosściennym postumencie z 1908 r. z dwoma wnękami i konsolą. Przy postumencie przeszło balustrady mostu, wykonanej w 1908 r.⁹⁷. Święty ubrany w typowy strój kapłana: w sutannę, dość krótką komżę, szeroką pelerynę i biret na głowie. Na prawym ramieniu częściowo uszkodzony krucyfiks oraz ułożona pod nim palma.

Na konsoli dwie daty: „1717, ren. 1908”, a także inskrypcja:

„JOANNES
PERIELITANTUM
PATRONUS”.

Świdnica, gm. loco, pow. zielonogórski (il. 63)

Kamienna barokowa figura św. Jana z drugiej ćwierci XVIII w.⁹⁸, wieńcząca jeden z dwóch filarów bramy głównej, wkomponowanej w mur otaczający kościół parafialny pw. św. Marcina. U podnóża rzeźby płaski postument w formie prostopadłościanu. Na drugim filarze rzeźba Matki Boskiej – *immaculata*. Święty ubrany w sutannę, komżę z ozdobną koronką i w pelerynę. Na głowie biret. W rękach świętego przyciskany do prawego ramienia krucyfiks, podtrzymywany lewą ręką. Figura niedawno została odnowiona.

Wschowa, gm. loco, pow. wschowski

Kamienna figura św. Jana z XIX w.⁹⁹, ustawiona na wysokim czworosściennym postumencie ceglany przy Domu Pomocy Społecznej „Caritas”, przy placu św. Jana. Stojący kapłan ubrany w sutannę, dość długą komżę z ozdobną koronką i w narzuconą na niej pelerynę. Dookoła głowy, nakrytej biretem, metalowa aureola z dziesięciu gwiazdek. Masywny krucyfiks, oparty o prawe ramię, przytrzymywany przez prawą rękę.

Figura św. Jana Nepomucena stanęła 17 kwietnia 1732 r. w rejonie „Lwiego Mostka” nad fosą miejską. Z czasem przeniesiono ją na obecny plac św. Jana¹⁰⁰.

⁹⁷ Decyzja Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 4 lutego 2014 r. w sprawie wpisania figury św. Jana w Szprotawie do rejestru zabytków (nr rejestru L-B-148).

⁹⁸ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. S. Kowalski, 1965 r.

⁹⁹ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. B. Bartosiewicz, 1979 r.

¹⁰⁰ <http://nepomuki.pl/nepomuk/wielkopolska.htm#ZWschowska> [dostęp: 17.02.2016].

Zamysłów, gm. Szlichtyngowa, pow. wschowski

Nieduża barokowa figura kamienna św. Jana z 1718 r., ustawiona na czworosściennym postumencie ceglany przed murem otaczającym kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny. Rzeźba osłonięta współczesnym blaszanym daszkiem. Kapłan ujęty w pozie stojącej, w czarnej sutannie, białej komży i jasnozielonej pelerynie. Do lewego ramienia świętego przyciśnięty, pionowo ułożony krucyfiks. Palce prawej ręki przy ustach w geście milczenia¹⁰¹.

Zielona Góra, gm. loco, pow. zielonogórski (il. 64)

Ceramiczna figura św. Jana z 1900 r., stojąca na oryginalnym barokowym kamiennym postumencie przy elewacji południowej kościoła parafialnego pw. św. Jadwigi Śląskiej. Trzyczęściowy postument o środkowej części zwężającej się ku górze i zwieńczonej profilowanym gzymsem, po bokach zdobionej kampanulami i wolutami. Na tylnej ścianie postumentu data: „1900”. Św. Jan przedstawiony w sutannie, prosto zakończonej komży i ozdobnej pelerynie, utrzymanej w kolorystyce beżowej ze złotymi akcentami (zakończenie stuły i zapięcie peleryny). Dookoła głowy, nakrytej biretem, aureola z pięciu złożonych gwiazdek. Krucyfiks oparty o prawą dłoń świętego, dodatkowo trzymającego w lewej ręce złotą palmę.

W części frontowej postumentu inskrypcja:

„SANCTO
IOANNI NEPOMVCEN
EX DEBITO VENERATIONIS
FERVORE EREXEBAT
LDB”.

LDB to Leopold Dawid Breitenfeld, burmistrz Zielonej Góry, zmarły w 1740 r. Na ufundowanie figury św. Jana Nepomucena, m.in. patrona tajemnicy spowiedzi, mogła mieć wpływ wizyta czterech papieskich spowiedników, którzy w 1738 r. odwiedzili Zieloną Górę i przez tydzień przy ratuszu spowiadali wiernych¹⁰².

¹⁰¹ Karty zabytku w WUOZ w Zielonej Górze, sp. r. Juraszowa, 1968, K. Waclawska, 1988 r.

¹⁰² A. Górski, *Figura św. Jana Nepomucena przy kościele pw. św. Jadwigi w Zielonej Górze*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 7, 2010, s. 147-149.

Pierwotnie na postumencie była ustawiona kamienna rzeźba, ufundowana w 1739 r. Nepomuk początkowo znajdował się przy stawie o nazwie *Herrenteich*, w późniejszych czasach *Lindenplatz*. Obecnie w miejscu tym, przy ul. Kopernika, urządzono parking. Jak wynika z informacji zawartych w karcie zabytku z 2006 r., przed 1766 r. przeniesiono figurę na obecne miejsce, na plac przy kościele pw. św. Jadwigi. O figurze wspomina w 1766 r. autor wpisu w niemieckiej kronice, opublikowanej w 2004 r.: *Dnia szesnastego lipca o godzinie drugiej po południu zerwała się wielka burza. Piorun uderzył najpierw w wieżę kościoła katolickiego, a stamtąd w kościół i przesunął świętego Nepomucena duży kawał od muru*¹⁰³. Barokowa figura stała przy kościele jeszcze w XIX w., ale nie wiadomo, w jakich okolicznościach uległa ona zniszczeniu. W każdym razie podczas konserwacji obiektu, przeprowadzonej w 1900 r., zastąpiono figurę nową. W 2006 r. miała miejsce ponowna konserwacja pomnika św. Jana¹⁰⁴.

9. Figury św. Wawrzyńca

Z obszaru województwa lubuskiego autorowi artykułu znanych jest sześć figur św. Wawrzyńca, w tym pięć z autopsji. Występują one w Babimoście, Dryżynie, Goraju, Łagowcu, Ługach i Popowie.

Św. Wawrzyniec – diakon, męczennik rzymski, jest patronem kucharzy Rzymu, a w Polsce diecezji pelplińskiej. W starożytności i średniowieczu należał do najpopularniejszych świętych. Urodził się około 225 r. na terenie Hiszpanii. Po przybyciu do Rzymu wyświęcono go na diakona. Później jako archidiacon pełnił funkcję zarządcy majątku Kościoła rzymskiego. Jak podano w *Passio Polychronii* z V-VI w., papież Sykstus II polecił Wawrzyńcowi rozdanie majątku kościelnego ubogim, co też uczynił. Po wykonaniu zadania doszło do jego aresztowania i osadzenia w więzieniu. Prefekt Rzymu zażądał wydania majątków kościelnych, ale było już za późno, bowiem dobra zostały rozdysponowane wśród potrzebujących. Samego Wawrzyńca sąd skazał na

¹⁰³ *Dawna Zielona Góra. Kronika od 1623 do 1795 roku / Das alte Grünberg. Chronik von 1623 bis 1795* (oprac. J. Dąbrowska-Burkhardt), Zielona Góra 2004, s. 164. Dokładny opis figury i jej krótką historię zawiera karta zabytku, przechowywana w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. K. Adamek-Pujso, 2006 r.

¹⁰⁴ Karta zabytku, sp. K. Adamek-Pujso, 2006 r.

tortury i śmierć. Archidiacona spalono 10 sierpnia 258 r. na żelaznej kracie i pochowano w katakumbach Cyriaca.

Dosyć szybko zaczęto obchodzić święto męczennika Wawrzyńca – już w pierwszej połowie IV w. na terenie cmentarza przy Via Tiburtina. Jego grób stał się miejscem licznych pielgrzymek. W VI w., za czasów Konstantyna Wielkiego, zbudowano tu bazylikę, w której złożono jego relikwie. Sama bazylika w czasach późniejszych była kilkakrotnie przebudowywana. Kult św. Wawrzyńca z czasem rozszerzył się na Zachodzie, dotarł też wcześniej na ziemię polskie. Męczennik został patronem ubogich, piekarzy, kucharzy oraz bibliotekarzy. Dedykowano mu wiele kościołów, np. we Włoszech 47, a w Polsce 150 świątyń.

Wawrzyniec był przedstawiany jako młody mężczyzna w stroju diakona, w luźnej szacie z długimi szerokimi rękawami, zwanej dalmatyką, z indywidualnym atrybutem – żelazną kratą, a także innymi symbolami, jak księga, krzyż, kadzielnica, gałązka palmowa i sakiewka. Żelazna krata bywa przedstawiana pod stopami stojącego Wawrzyńca lub siedzącego na tronie, jednak najczęściej atrybut ten trzymany jest przez niego w ręku. Święty przedstawiany jest jako opiekun kościelnego majątku oraz dobroczyńca ubogich, z sakiewką lub kielichem ze złotem, trzymany w ręku¹⁰⁵.

Babimost, gm. loco, pow. zielonogórski (il. 65-66)

Klasycystyczna kamienna figura św. Wawrzyńca z początku XIX w., ustawiona na rynku, na wysokiej kolumnie, umocowanej na czworościennym postumencie z prostokątnymi płycinami, zwieńczonym gzymsiem. Kanelowana kolumna ozdobiona dwoma klasycystycznymi festonami z liści laurowych; głowica walcowata. Święty ubrany w strój diakona, z palmą w prawej ręce. Kratownica, trzymana w lewej ręce, oparta o głowicę kolumny.

Jak wspomniano przy okazji opisu figury Matki Boskiej stojącej na rynku w Babimoście, także kolumna ze św. Wawrzyńcem miała być ustawiona, aby

¹⁰⁵ H. Fros SJ, F. Sowa (oprac.), *Księga imion i świętych*, t. 6, Kraków 2007, s. 49-50; S. Koczwarą, J. Patyra, *Wawrzyniec*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, s. 296-297.

upamiętnić mord dokonany przez wojska szwedzkie na katolickich księżach: W. Turopiedskim i M. Paluszkiewicz, spalonych na stosie 6 maja 1656 r. Według innej wersji, św. Wawrzyniec, patron miejscowego kościoła parafialnego, którego pomnik postawiono po jednym z pożarów Babimostu, miał strzec jego mieszkańców przed ogniem¹⁰⁶.

Dryżyna, gm. Szlichtyngowa, pow. wschowski

Kamienna figura barokowa św. Wawrzyńca z XVIII w., stojąca na wschodnim końcu wsi, przy drodze prowadzącej w kierunku Góry, w dużym stopniu zniszczona wskutek oddziaływania zmiennych warunków atmosferycznych. W podobnym stanie zachowany wysoki postument, u góry czworościenny, po bokach ozdobiony dwoma wolutami z ornamentem roślinnym. Pomnik ustawiony na dość szerokiej, kamiennej podstawie. Święty przedstawiony w pozycji stojącej, w luźnej długiej szacie i krótszym płaszczu z kapturem, z prawa ręką lekko podniesioną do góry i zgiętą w łokciu. Lewa ręka odsunięta do tyłu i podtrzymująca ruszt. Na płaszczu ślady ornamentu roślinnego. Na postumencie zatarta inskrypcja w dwóch językach: po polsku i po niemiecku, możliwa do odczytania w nieznacznym stopniu. Figura w złym stanie technicznym. Już w 1958 r. stwierdzono brak głowy i uszkodzenie rąk. W latach 80. XX w. dorobiono głowę oraz lewe ramię¹⁰⁷.

Fragment napisu polskiego:

„Tu Cię ... Dziedzicu wystawił
Abyś od ognia bronił Dryżyny
... nie dziś się wyjawiał
...
... przez Ciebie ku Boskiej ...
... módl ...”¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Karty zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. E. Jakubaszek, 1965 r., J. Sawiński, 2007 r.

¹⁰⁷ Karty zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. r. Juraszowa, 1968 r., K. Waćlawska, 1989 r.

¹⁰⁸ Karta zabytku w archiwum WUOZ w Zielonej Górze, sp. K. Waćlawska, 1989 r.

Goraj, gm. Przytoczna, pow. międzyrzecki (il. 67-68)

Kamienna figura św. Wawrzyńca, stojąca obok barokowego kościoła parafialnego pw. Trójcy Świętej na wysokim, czworobocznym postumencie. Postument murowany z cegły i pomalowany białą farbą. Święty ubrany w strój diakona, trzymający palmę w prawej ręce, a rękojeść żelaznej kraty w lewej. Na rzeźbie pozostałości farby: żółtej na sutannie, jasnoniebieskiej i czerwonej (motyw zdobniczy) na ornacie.

Łagowiec, gm. Trzciel, pow. międzyrzecki (il. 69)

Kamienna figura św. Wawrzyńca z 1743 r., ustawiona na czworobocznym postumencie i na wysokiej kolumnie. Kolumna zwieńczona głowicą ozdobioną motywami roślinnymi. Św. Wawrzyniec ubrany w tradycyjny strój diakona, w prawej ręce trzymający rękojeść opierającej się o nogę kratownicy. Lewa ręka zgięta w łokciu. Rzeźba w górnej partii zwietrzała wskutek oddziaływania zmiennych warunków atmosferycznych. Figura pomalowana na biało, kolumna i postument na niebiesko z dodatkowymi brązowymi i żółtymi elementami.

Na frontowej ścianie postumentu herb rodziny Sczanieckich z inicjałami fundatora:

„P[ROKOP] S[CZANIECKI]”.

Z drugiej strony data:

„An[n]o 1743 16 may”.

Na kolumnie ukośnie namalowana inskrypcja:

„DVATO? PATAOC TN 90 CON EAUA NOS”.

Prokop Sczaniecki pełnił funkcje m. in. starosty gnieźnieńskiego, cześnika wschowskiego, kasztelana santockiego, następnie kamieńskiego. Zmarł w 1777 r. Ufundowanie w 1743 r. figury św. Wawrzyńca najpewniej wiązało się z przynależnością łagowieckiego kościoła do parafii św. Wawrzyńca w Starym Dworze¹⁰⁹.

Ługi, gm. Otyń, pow. nowosolski (il. 70-71)

Późnobarokowy pomnik poświęcony św. Wawrzyńcowi, patronowi miejscowego kościoła parafialnego, wzniesiony w 1784 r. z inicjatywy Carla von

¹⁰⁹ K. Sanocka, *Dwie XVIII-wieczne figury przydrożne w Łagowcu*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. 3, 2005-2006, s. 144-149.

Reinacha, w latach 1753-1787 głównego zarządcy otyńskich dóbr jezuickich. Popiersie świętego umieszczone przy świątyni na wysokim ostrosłupowym obelisku, z frontu dekorowanym płaskorzeźbionymi motywami roślinnymi i kratą. Na trzech bokach obelisku inskrypcja:

„Carl
von
Reinach
EREXIT
1784”.

Popowo, gm. Bledzew, pow. międzyrzecki (il. 72-73)

Kamienna figura św. Wawrzyńca, ustawiona przy neogotyckim kościele filialnym pw. św. Jana Chrzciciela, na wysokim, czworościennym postumencie z XIX w. Postument murowany z cegły, otynkowany i pomalowany na biało. Święty ubrany w strój diakona, w prawej ręce trzymający palmę, a w lewej uchwyt żelaznej kraty, opartej o schodkowe zwieńczenie postumentu. Nad głową promienista aureola.

dr Krzysztof Garbacz

*Główny specjalista w Oddziale Terenowym
Narodowego Instytut Dziedzictwa w Zielonej Górze*

Il. 1. Rokitno – okolica. Kapliczka z 1758 r. Fot. K. Garbacz

Il. 2. Mirocin Dolny – Koźuchów. Jedna z kapliczek z drugiej połowy XVII w.
Fot. K. Garbacz

Il. 3. Mirocin Dolny – Koźuchów. W płycinie scena przedstawiająca zabijanie
smoka przez św. Jerzego. Fot. K. Garbacz

Il. 4. Babimost – okolica. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

Il. 5. Kalsko. Kapliczka przydrożna z 1868 r. Fot. K. Garbacz

Il. 6. Osiecko. Kapliczka przydrożna. Fot. A. Jackiewicz

Il. 7. Wyszanowo. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

Il. 8. Popowo. Kapliczna na cmentarzu. Fot. K. Garbacz

Il. 9. Sokola Dąbrowa. Kapliczka na cmentarzu. Fot. A. Jackiewicz

Il. 10. Święty Wojciech. Kapliczka przy kościele filialnym pw. św. Wojciecha.
Fot. K. Garbacz

Il. 11. Ługi. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

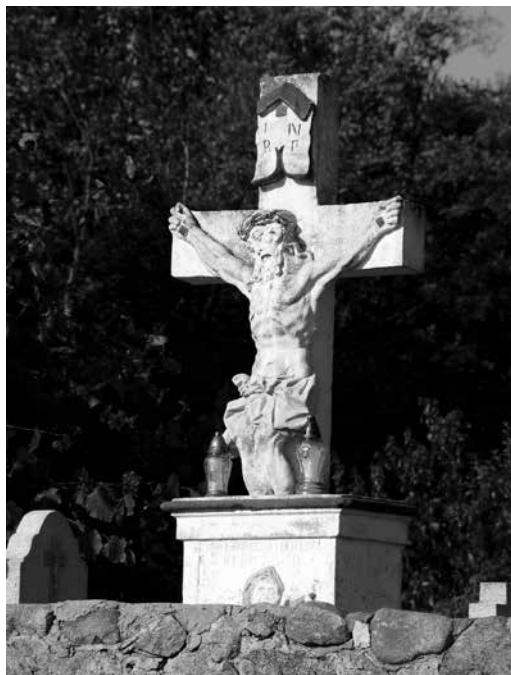
Il. 12. Zamysłów. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

Il. 13. Łaz. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

Il. 14. Zawada. Kapliczka przydrożna. Fot. K. Garbacz

Il. 15. Łagowiec. Figura Chrystusa ukrzyżowanego z XVIII w. Fot. K. Garbacz

Il. 16. Łagowiec. Figura Chrystusa ukrzyżowanego z XVIII w. Matka Boska Bolesna przedstawiona na postumencie. Fot. K. Garbacz

Il. 17. Niegosławice. Figura Chrystusa ukrzyżowanego z XIX w. Fot. K. Garbacz

Il. 18. Jabłonów. Pieta z 1694 r. W tle dawny dwór augustianów. Fot. K. Garbacz

Il. 19. Jabłonów. Pieta z 1694 r. na zwieńczeniu kolumny. Fot. K. Garbacz

Il. 20. Nowe Kramsko. Kolumna z figurą Chrystusa. Fot. K. Garbacz

Il. 21. Nowe Kramsko. Przydrożna figura Chrystusa. Fot. K. Garbacz

Il. 22. Rokitno. Figura Chrystusa z 1915 r. stojąca przed sanktuarium Matki Bożej Rokitniańskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 23. Babimost. Fragment rynku z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem.
Fot. K. Garbacz

Il. 24. Babimost. Rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Fot. K. Garbacz

Il. 25. Kaława. Przydrożna figura Matki Boskiej na kolumnie. Fot. K. Garbacz

Il. 26. Kaława. Rzeźba Matki Boskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 27. Nowa Wieś. Przydrożna figura Matki Boskiej na kolumnie. Fot. K. Garbacz

Il. 28. Nowa Wieś. Rzeźba Matki Boskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 29. Zemsko. Przydrożna figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Fot. K. Garbacz

Il. 30. Koźuchów. Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z XVIII w., ustawiona na moście. Fot. K. Garbacz

Il. 31. Koźuchów. Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Fot. K. Garbacz

Il. 32. Żagań. Pomnik z lat 1709-1710, z centralną figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, stojący przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP.
Fot. K. Garbacz

Il. 33. Żagań. Rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Fot. K. Garbacz

Il. 34-35. Żagań. Płaskorzeźby umieszczone na postumencie pod figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Fot. K. Garbacz

Il. 36. Żagań. Rzeźba św. Jadwigi Śląskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 37. Żagań. Rzeźba św. Augustyna. Fot. K. Garbacz

Il. 38. Żagań. Rzeźba św. Rocha. Fot. K. Garbacz

Il. 39. Żagań. Rzeźba św. Floriana. Fot. K. Garbacz

Il. 40. Nowa Sól. Barokowa figura św. Floriana, obecnie stojąca na pl. Floriana.
Fot. K. Garbacz

Il. 41. Broniszów. Figura św. Antoniego, stojąca przy kościele parafialnym
pw. św. Anny. Fot. K. Garbacz

Il. 42. Broniszów. Rzeźba św. Antoniego z Dzieciątkiem. Fot. K. Garbacz

Il. 43. Bledzew. Figura św. Jana Nepomucena, stojąca na rynku. Fot. K. Garbacz

Il. 44. Bledzew. Barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena. Fot. K. Garbacz

Il. 45. Broniszów. Rzeźba św. Jana Nepomucena, ustawiona przed kościołem parafialnym pw. św. Anny. Fot. K. Garbacz

Il. 46. Grotów. Barokowa figura św. Jana Nepomucena na postumencie z początków XX w., ustawiona obok kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP. Fot. K. Garbacz

Il. 47. Grotów. Rzeźba św. Jana Nepomucena. Fot. K. Garbacz

Il. 48. Klenica. Figura św. Jana Nepomucena. W tle kościół parafialny
pw. Narodzenia NMP. Fot. K. Garbacz

Il. 49. Klenica. Rzeźba św. Jana Nepomucena. Fot. K. Garbacz

Il. 50. Kolsko. Barokowa figura św. Jana Nepomucena, stojąca przed kościołem parafialnym pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela. Fot. K. Garbacz

Il. 51. Kozuchów. Figura św. Jana Nepomucena z 1715 r., stojąca w pobliżu Bramy Krośnieńskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 52. Nowa Sól. Rzeźba św. Jana Nepomucena z 1736 r., ustawiona przed kościołem parafialnym pw. św. Michała Archanioła. Fot. K. Garbacz

Il. 53. Nowa Sól. Frontowa ściana postumentu – płaskorzeźba przedstawiająca moment wrzucenia św. Jana do Wełtawy. Fot. K. Garbacz

Il. 54. Nowe Miasteczko. Barokowa figura św. Jana Nepomucena. Fot. K. Garbacz

Il. 55. Nowogród Bobrzański. Figura św. Jana Nepomucena z 1739 r., stojąca obok kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP. Fot. K. Garbacz

Il. 56. Otyń. Rzeźba św. Jana Nepomucena z 1770 r., stojąca obok kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Fot. K. Garbacz

Il. 57. Otyń. Frontowa ściana postumentu – płaskorzeźba przedstawiająca moment wrzucenia św. Jana do Wełtawy. Fot. K. Garbacz

Il. 58. Sokół Dąbrowa. Figura św. Jana Nepomucena z 1867 r., ustawiona na cmentarzu przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP. Fot. K. Garbacz

Il. 59. Stara Kopernia. Barokowa figura św. Jana Nepomucena, ustawiona przed kościołem filialnym pw. św. Jadwigi. Fot. K. Garbacz

Il. 60. Stary Żagań. Figura św. Jana Nepomucena prawdopodobnie z 1715 r., wieńcząca bramę przed kościołem filialnym pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski. Fot. K. Garbacz

Il. 61. Stary Żagań. Rzeźba św. Jana Nepomucena. Fot. K. Garbacz

Il. 62. Szprotawa. Figura św. Jana Nepomucena, ustawiona przy moście na Bobrze.
Fot. K. Garbacz

Il. 63. Świdnica. Barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena, ustawiona na filarze bramy przed kościołem parafialnym pw. św. Marcina. Fot. K. Garbacz

Il. 64. Zielona Góra. Figura św. Jana Nepomucena z 1900 r., stojąca na barokowym postumencie przed kościołem parafialnym pw. św. Jadwigi Śląskiej. Fot. K. Garbacz

Il. 65. Babimost. Figura św. Wawrzyńca na wysokiej kolumnie, ustawiona na rynku.
Fot. K. Garbacz

Il. 66. Babimost. Rzeźba św. Wawrzyńca. Fot. K. Garbacz

Il. 67. Goraj. Figura św. Wawrzyńca, stojąca obok kościoła parafialnego pw. Trójcy Świętej. Fot. K. Garbacz

Il. 68. Goraj. Rzeźba św. Wawrzyńca. Fot. K. Garbacz

Il. 69. Łagowiec. Przydrożna figura św. Wawrzyńca z 1743 r., stojąca na wysokiej kolumnie. Fot. K. Garbacz

Il. 70. Ługi. Pomnik z 1784 r. poświęcony św. Wawrzyńcowi, stojący obok kościoła parafialnego pod wezwaniem świętego. Fot. K. Garbacz

Il. 71. Ługi. Fragment pomnika poświęconego św. Wawrzyńcowi. Fot. K. Garbacz

Il. 72. Popowo. Figura św. Wawrzyńca ustawiona na postumencie z XIX w. obok kościoła filialnego pw. św. Jana Chrzciciela. Fot. A. Jackiewicz

Il. 73. Popowo. Rzeźba św. Wawrzyńca. Fot. K. Garbacz